

FAKCIJA I FIKCIJA U PREDAJAMA SINJA I OKOLICE

Gulić, Andrea

Master's thesis / Diplomski rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Split, Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Split / Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:172:243311>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-03-10**

Repository / Repozitorij:

[Repository of Faculty of humanities and social sciences](#)

UNIVERSITY OF SPLIT

**SVEUČILIŠTE U SPLITU
FILOZOFSKI FAKULTET**

DIPLOMSKI RAD

FAKCIJA I FIKCIJA U PREDAJAMA SINJA I OKOLICE

ANDREA GULIĆ

SPLIT, 2023.

Odsjek za Hrvatski jezik i književnost

Hrvatski jezik i književnost

Književnost i zbilja

FAKCIJA I FIKCIJA U PREDAJAMA SINJA I OKOLICE

Studentica

Andrea Gulić

Mentor:

prof. dr. sc. Marko Dragić

Split, 2023. godine

Sadržaj

1. Uvod.....	1
2. Fikcija i faksija u književnosti	2
3. Predaje.....	5
3.1. Povijesne predaje.....	7
3.1.1. Starohrvatske teme	8
3.1.2. Patnje, progoni i stradanja Hrvata pod osmanskom vlašću.....	10
3.1.3 Hajduci.....	13
3.1.3.1. Andrijica Šimić.....	14
3.1.4. Vitezovi Vučkovići	17
3.1.5. Čudesna obrana Sinja	19
3.1.6. Groblje	25
3.2. Mitske predaje.....	27
3.2.1. Vile	28
3.2.1.1. Vile u Lučanima	29
3.2.1.2. Susret s vilom	30
3.2.1.3. Vilinska pjesma	30
3.2.2. Lastavice	31
3.2.3. Duga.....	31
3.3. Demonološke predaje	32
3.3.1. More	33
3.3.2. Vještice	34
3.3.3. Vukodlaci.....	35
3.3.4. Uroci	36
3.3.5. Irudica.....	38
3.3.6. Đavao pretvoren u životinje.....	41
3.3.7. Čaratani.....	42
3.3.8. Plašila (utvare, prikaze) i kučibabe	43
3.4. Eshatološke predaje.....	44
4. Odjeci usmenih predaja.....	44
5. Zaključak.....	46
Literatura.....	47
Sažetak	52
Summary	53

1. Uvod

Motivacija i razlog za pisanje o ovoj temi su analiza promjene paradigme u zastupljenosti, pričanju i poznavanju usmenih (povijesnih, mitskih, demonoloških) predaja na području Sinja i okolice te pregled zastupljenosti fikcije i faksije kao elemenata unutar tih predaja. Tema je relevantna jer proučavajući distinkciju između fikcije i faksije uočavamo gradivne elemente usmene književnosti kojoj je jedina konstanta promjena; književnosti čiji oblik i bogatstvo ovisi o prvom obliku ljudske komunikacije tj. „usmenom prenošenju“. Posebno je zanimljivo promatrati fiktivnu predaju u svijetu koji zazire od mašte, kreativnosti, a koji sve više teži faktografiji, egzaktnosti i normama. Većinu informacija u današnje vrijeme upijamo čitajući, zanemarujući govor kao sredstvo. Govor je primaran, prirodni i informacije se brže prenose tim putem.

„Jezik je u velikoj većini usmen da od svih tisuća jezika—vjerojatno desetke tisuća—kojima se govorilo kroz tijek ljudske povijesti, samo je oko 106 jezika ikada zapisano do dovoljnog stupnja da se proizvede literatura, a većina ih uopće nije zapisana. Od nekih 3000 jezika koji danas postoje, samo nekih 78 ima literaturu. Još uvijek nema načina kako izračunati koliko je jezika nestalo ili je preobraženo u druge jezike prije nego što se pojavilo pismo. Čak u ovom trenutku stotine jezika u aktivnoj upotrebi se uopće ne pišu: nitko nije razradio učinkovit način da ih napiše. Osnovna usmenost jezika je trajna. Unatoč cijelom svijetu pismene kulture, izgovorena riječ i dalje prebiva i živi. Svi pisani tekstovi moraju biti povezani nekako, izravno ili neizravno, u svijet zvuka, prirodnog staništa jezika, da pripoje svoja značenja. Usmeno izražavanje može postojati i uglavnom je postojalo bez ikakvog pisanja, s druge strane, pismeno izražavanje ne može postojati bez usmenog.“¹ Zanimanje za prožimanje vrsta književnosti, „susreta i dodira pisane i usmene književnosti relativno duga vijeka, ipak radova s tog područja je jako malo. Još je mnogo prostora za istraživanje koliko je usmena književnost zastupljena u pojedinoga pisca, određenoga razdoblja i hrvatske pisane književnosti u cjelini. Zadatak je istražiti sve što je na književnom području teklo s jedne strane na drugu i tako prouzrokovalo djelovanje, odnosno promjenu. Ta djelovanja mogu biti vrlo raznolike naravi, receptivni i emisioni raspon u pravilu je širok. Velika je nevolja što su se

¹ Ong Walter J., *Orality and Literacy, 30th edition*, Routledge, Oxon, 2012., str. 7-8.

usmene književnosti južnoslavenskih naroda često tretirale izvan nacionalne definiranosti, što znači više apstraktno nego realno, dakle više fikcijski, nego fakcijski.“²

Prije analize i navođenja predaja na području Sinja, fokus je bio na iščitavanju relevantne literature, a najveći dio rada oslanja se na rad filologa i kulturnog antropologa Marka Dragića. Dragić je svojim strastvenim i vrijednim radom te sakupljanjem tradicijske i književne baštine popularizirao i raširio proučavanje usmene književnosti u antropološkom i etnološkom kontekstu u akademskim krugovima.

2. Fikcija i fakcija u književnosti

Književnost je vrsta umjetnosti koja jezičnim medijem oblikuje zbilju. „Riječ književnost u svakodnevnicu upotrebljavamo uglavnom u užem smislu misleći na jezične tvorevine koje se razlikuju od običnog govora i govora u svim ljudskim djelatnostima koje nemaju osobitu umjetničku svrhu i funkciju. Zato se umjetnost pri tome najšire određuje kao duhovna djelatnost koja uključuje stvaralaštvo, a umjetnička djela sadrže iskustvo i znanje oblikovano i izraženo na takav način na kakav inače ne bi moglo nastati niti bi se moglo izraziti. Dakle, umjetnost se koristi maštom i oblikovanjem, a umjetnik tako stvara novu zbilju.“³ U usmenoj književnosti, umjetnost narodnog pripovjedača ili suvremenog pisca oblikuje nove varijante na teme starih priča i likova, te nam za njen opis može poslužiti takozvana *pripovjedna gramatika*. No, kreativnost književnosti nadilazi restriktivan model. Zbog toga je književnoj naratologiji nužna teorija *poiesisa*-a, teorija stvaranja alternativnih priča posredstvom pisanja novih tekstova.⁴ U različitim područjima koriste se pojmovi fikcija i fakcija pa je nekada teško vidjeti povezanost navedenih pojmova. Pojam *fakcije* povezan je s logikom i znanošću, a pojam *fikcije* povezan je s umjetnošću. Nastaje jaz između područja u kojima se pojmovi primjenjuju.⁵ Semantika fakcijskih tj. mogućih svjetova je logičan pojam koji ima dugu povijest u filozofiji i u logici. Stoga, interpretaciju istog je jako teško primijeniti. Poznato je kako je Leibniz koristio pojam mogućih svjetova u svojoj filozofiji. Pojam se odnosi

² Kekez, Josip. "Međuprožimanje usmene i pisane srednjovjekovne hrvatske književnosti." *Croatica*, vol. 8, br. 9-10, 1977, str. 7-11.

³ Solar, Milivoj. *Teorija književnosti*, Školska knjiga, Zagreb, 2005., str. 9-11.

⁴ Doležel, Ljubomir, *Heterokosmika: Fikcija i mogući svjetovi*, Službeni glasnik, Beograd, 2008., str. 9

⁵ Mutanen, Arto. "Semantika mogućih svjetova, fikcija i kreativnost." *Metodički ogledi*, vol. 21, br. 2, 2014, str. 53.

na mogućnosti koje je Bog imao kada je stvarao svijet (Bog je odabrao najbolji od svih mogućih svjetova). Semantika mogućih svjetova u modalnoj logici temelji se na ovoj ideji. Prve strukturane logičke formulacije u semantici mogućih svjetova formulirali su kasnih 1950-ih i ranih 1960-ih Kanger, Montague, Hintikka i Kripke.⁶

Viktor Žmegač navodi: „Semantika mogućih svjetova korištena je u tumačenju modalnih pojmova, poput nužnosti i mogućnosti (aletički modaliteti), znanja i vjerovanja (epistemički modaliteti), te obvezni i dopušteni (deontički modaliteti). Aristotelovsko tumačenje (aletičkih) modaliteta bilo je tzv. temporalno tumačenje.⁷ Dakle, nešto je moguće ako postoji mogući svijet što je istina, a nešto je potrebno ako je istina u svakom mogućem svijetu pa su time mogući svjetovi formulirani u istom logičkom prostoru, tj. u logičnom smislu ostvaruju se u isto vrijeme.⁸ „Geografska udaljenost i politička nezavisnost, ukratko zbilja, još uvijek nije jamstvo da dohvatljivi iskustveni svijet nađe ulaz u književnost.“⁹

Pod pojmom fikcije podrazumijeva se nešto nestvarno. Općenito, narativi ne pripovijedaju istinu, već pričaju priču. Nadalje, pripovijedanje se pokorava složenijoj logici nego što to pretpostavlja razlikovanje istinitog od lažnog. Fikciju neki autori karakteriziraju kao nereferencijalnu upotrebu jezika. Dakle, fiktivni tekstovi u biti ne traže istinu u pravom smislu (u smislu istine kakvoj se teži kod povijesnih tekstova). Tako fiktivno pisanje ima mogućnost da bude vještina potrebna za kreiranje kreativnih književnih djela. Referentna uporaba riječi znači da označava postojeći entitet u stvarnosti, dakle u jedinom (postojećem) svijetu. Tumačenje svijeta nije neobično ni u filozofiji ni u književnoj teoriji. Referencijalnost nije dovoljno dobra da obavi predviđeni posao. Fiktivna književnost djeluje na toliko mnogo polja da su nam potrebni suptilniji konceptualni alati. Alati koji su nam potrebni moraju biti sposobni biti edukativni u snažnom smislu. U književnosti, priče jezično karakteriziraju neke tijekom događaja. Kao gornja karakterizacija pokazuje, modeli su nelingvistički entiteti koji daju statične opise stanja stvari. Dakle, čini se da teorija modela nema toliko veze s

⁶ Isto, str. 54.

⁷ Mutanen, Arto. "Semantika mogućih svjetova, fikcija i kreativnost." *Metodički ogledi*, vol. 21, br. 2, 2014, str. 54.

⁸ Isto.

⁹ Žmegač, Viktor. *Književnost i zbilja*. Školska knjiga. Zagreb, 1982., str. 108.

književnošću.“¹⁰ Usmenu književnost karakteriziraju promjenjivost i podložnost povijesnim mijenama.¹¹

Povezanost različitih čimbenika i višedimenzionalnost prisutni su u književnosti, ali je teško „protumačiti što to točno znači i kako vrednovati to. Različiti čimbenici koje smo spomenuli mogu djelovati na različita područja poput činjeničnog, epistemičkog, deonitskog i etičkog. Gledajući to s područja filozofije, ovo znači da jezik mora biti modalan, točnije, jezik mora biti multimodalan. Multimodalnost znači da u tekstu različiti modaliteti igraju zajedno tako da promjene u jednom području modaliteta mogu izazvati promjene u području drugog modaliteta: primjerice, nova saznanja mogu prouzročiti promjene u etičkoj odgovornosti. Može se smatrati pokazateljem kreativnosti koncept na koji su te međusobne veze izgrađene.“¹²

Usmena književnost je upravo zato kompleksan dio književnosti jer je ona živa riječ čije se međusobne veze granaju i čiji su jezik i tematika multimodalni. Unatoč razlikama i usmena i pisana književnost ostvaruju se jezičnim medijima. Maja Bošković-Stulli promatra književnost kao usmenu komunikaciju i pisani književni oblik te pristupa književnom folkloru te još preciznije ukazuje „na osobitosti usmene književnosti i naglašava potrebu razlikovanja i uvažavanja triju vrsta analize: tekture, teksta i konteksta, pri čemu je tekstura u usmenim književnim žanrovima jezično izražavanje, tekst je kazivanje ili pjevanje pojedine verzije priče, poslovice, pjesme i dr., dok je kontekst društvena situacija u kojoj se ostvaruje folklorni tekst. Taj društveni kontekst, npr. sastav publike, utječe na uobličavanje teksta i tekture. Veoma je važan osnovni odnos tekture, teksta i konteksta koji uzajamno ovise jedno o drugome. Izvan autentičnoga živog kazivanja ne postoji ni tekst, ni tekstura, ni kontekst. Ipak, njihove se analize razlikuju.“¹³

Djela usmene književnosti realiziraju se kao „improvizirane izvedbe u prirodnom situacijskom kontekstu, kao interpretacije kreativnih izvođača uz interakcijsko sudjelovanje publike, uvijek povezano s izvantekstovnim elementima izvođačeva glasa, mimike, gesta,

¹⁰ Mutanen, Arto. "Semantika mogućih svjetova, fikcija i kreativnost." *Metodički ogledi*, vol. 21, br. 2, 2014, str. 61.

¹¹ Perić-Polonijo, Tanja. "Povijest hrvatske književnosti, knjiga 1, Usmena i pučka književnost, Liber-Mladost, Zagreb 1978, 662 str. (Maja Bošković-Stulli, Usmena književnost, str. 7-353. i 641-651)." *Narodna umjetnost*, vol. 17, br. 1, 1980, str. 351.

¹² Mutanen, Arto. "Semantika mogućih svjetova, fikcija i kreativnost." *Metodički ogledi*, vol. 21, br. 2, 2014, str. 62

¹³ Perić-Polonijo, Tanja. "Povijest hrvatske književnosti, knjiga 1, Usmena i pučka književnost, Liber-Mladost, Zagreb 1978, 662 str. (Maja Bošković-Stulli, Usmena književnost, str. 7-353. i 641-651)." *Narodna umjetnost*, vol. 17, br. 1, 1980, str. 350.

melodije u pjesmi itd. te da se u zapisanome, a i snimljenom tekstu gube značajne kvalitete tako ostvarenog kompleksnog, sinkretičkog i materijalno neulovljivog umjetničkog djela. No riječima uobličeni tekst ipak je nosilac temeljnog sloja usmenoga književnog djela. Nakon zapisa tekst doduše nije više identičan s usmenom izvedbom, ali ipak nastavlja svoj život na novoj razini - izgubivši neke kvalitete i vrednote i dobivši ujedno nove, čuvajući i nadalje vezu s folklornom, usmenom osnovom (ako je zapis teksta vjeran).¹⁴

Kako je i sama stvarnost, dakle faksija, multimodalna, tako su i diskursi koje čovjek stvara, a koji će se promatrati na primjeru obrane Sinja gdje je povijesni diskurs iznjedrio neke druge diskurse. Viktor Žmegač navodi da „Emil Steiger u svojoj knjizi *Stilwandel* priznaje da interpretacija, čiji je fokus samo na izoliranom djelu, na mnoga pitanja ne može odgovoriti. Zaokupljali su ga problemi mijene stilova. Znanost o književnosti definira stil kao disciplinu koja opisuje – u mikrostrukturama i makrostrukturama – jedinstvo ili sklad elemenata. Steiger daje mnoge argumente iz svog repertoara, ali naposljetku rezignira. Povijest je za njega slikovnica po kojoj povjesničar lista, zadovoljan što uočava sklad koji u pojedinom razdoblju prožima sve pojave: i književnost, i slikarstvo, i modu, i politiku, i sve podjednako. U svemu je stil, i svemu je jedinstvo, ali zašto stilovi odlaze, a drugi dolaze, tko to znade.“¹⁵

Ono što možemo reći je da je kreativnost usađena u ljudsku kulturu, a kultura i civilizacija su prema definiciji „E. Taylora u djelu *Primitivna kultura* iz 1879. godine: „složena cjelina, koja obuhvaća znanje, nauku, vjerovanja, umjetnost, pravo, moral, običaje, i sva druga umijeća i navike koje je stekao čovjek kao član društvene zajednice.“¹⁶ Dakle, u usmenoj književnosti pronalazimo odjeke kulture, stvarnih djela i događaja kojima su svjedočili stvarni ljudi, a koji su u mnogim usmenim oblicima opjevani. Nekada su faksionalni nepotpuni dijelovi popunjeni fikcionalnim dijelovima. No ipak, „konačni tekstovi, jedini tekstovi koje su ljudi kadri da stvore, neizbježno stvaraju nepotpune svjetove.“¹⁷

3. Predaje

Predaja je usmenoknjiževna vrsta priče koja se temelji na vjerovanju u istinitost njezina sadržaja. Biblija, Talmud, Kur'an i Tipitaka sadrže velik broj usmeno-proznih oblika.

¹⁴ Bošković-Stulli, Maja. "O usmenoj književnosti izvan izvornoga konteksta." *Narodna umjetnost*, vol. 19, br. 1, 1982, str. 44.

¹⁵ Žmegač, Viktor, *Književnost i zbilja*, Školska knjiga, Zagreb, 1982., str.25

¹⁶ Skoko, Iko. "Pojam i definicije kulture." *Hum*, vol. , br. 5, 2009, str. 366

¹⁷ Doležel, Ljubomir, *Heterokosmika: Fiksija i mogući svetovi*, Službeni glasnik, Beograd, 2008., str. 177

Starozavjetni pisci su zaslužni za njegovanje vjerne usmene predaje. Šest je vrsta predaja: povijesne predaje, etiološke predaje, eshatološke predaje, mitske predaje, demonološke predaje i pričanja iz života, a legenda se uzima kao posebna književnouslymna vrsta.¹⁸

U hrvatskoj tradicijskoj kulturi legenda se očituje kao samostalna vrsta, no razlikuje se od tipične predajne strukture jer je često religijske motivacije s mnogo fantastičnih elemenata, a prisutna je povijesna, pojedinačna ili kolektivna asocijacija. Legenda svojim karakteristikama odstupa od žanra predaje jer se fantastično ne može provjeriti na nekom stvarnom objektu, i postoji sumnja u vjerovanje onog o čemu govori. Legende tematski obrađuju priče iz života viših društvenih staleža poput kraljeva, vitezova, feudalaca i svetaca.¹⁹ Kroz povijest na legendu se gledalo kao na pripovijest iz života svetaca ili kao pripovijest o Božjim i svetačkim čudima.²⁰ Pravilo je da legenda nastaje opisivanjem i pripovijedanjem kojekakve čudesne zgrade, a fantastičnom u legendi pridonosi velik broj uporabe čuda i čudesnoga kao popratni elemenata legendarnog.²¹

Kurt Ranke, njemački etnolog, žanrove promatra kao iskaze osnovnih čovjekovih psihičkih funkcija. Jednostavne oblike narodnog pjesništva shvaća kao trajne antropološke pojmove ili kao praoblike čovjekova iskazivanja.²² Iz takvog poimanja proizlazi funkcija predaje kao iskaza konsternirana čovjekova stava prema događanjima u svijetu, prema unutarnjim i vanjskim dvojbama koje vode do tragičnog svršetka.²³ U tradicijskoj percepciji ne postoji čvrsta hijerarhija funkcija; sve se moguće funkcije isprepleću jedna s drugom i prema potrebi zauzimaju svoje mjesto.²⁴

Stipe Botica navodi: „Referencijalne i emotivne, fatičke i imperativne, metafizičke i estetičke funkcionalne odredbe u određenom tipu komunikacije imaju određeno mjesto. Bez funkcije nema života usmenoknjiževnih djela. Kazivač je najčešće nepoznat, ali to je uvijek

¹⁸ Dragić, Marko, *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti* (Fakultetski udžbenik), Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008., str. 272-273.

¹⁹ Botica, Stipe, *Povijest hrvatske usmene književnosti*, Školska knjiga, Zagreb, 2013., str. 446.

²⁰ Marko Dragić, *Legende i svjedočanstva o čudotvornoj slici Gospe Sinjske*, Croatica et Slavica Iadertina, 12 (1), Sveučilište u Zadru, Odjel za kroatistiku i slavistiku, Zadar, 2016., str. 154.

²¹ Botica, Stipe, *Povijest hrvatske usmene književnosti*, Školska knjiga, Zagreb, 2013., str. 447.

²² Bošković-Stulli, Maja, Zečević Divna, *Usmena i pučka književnost, knj.1.* u: *Povijest hrvatske književnosti*, Mladost, Zagreb, 1978., str. 25.

²³ Isto, str. 26

²⁴ Botica, Stipe, *Povijest hrvatske usmene književnosti*, Školska knjiga, Zagreb, 2013., str. 24

daroviti pojedinac iz neke kulturne zajednice.“²⁵ Filolozi se slažu „da narodne pripovijetke bez obzira na svoje međunarodne sižee i motive, nose na sebi pečat naroda koji ih pripovijeda.“²⁶

3.1. Povijesne predaje

Predaje se klasificiraju po posebnim mjerilima, a to su: funkcionalna, motivska, tematska i dr.²⁷ Jedna od njih je i povijesna predaja. Književnouslymena vrsta povijesne predaje može se shvatiti kao literarizirana povijest ili kao usmena povijest. Istinitost povijesne predaje se utvrđuje u poredbi s arhivističkim izvorima koje ima u pozadini.²⁸ Povijesne predaje pripovijedaju o sudbonosnim povijesnim događajima i osobama. Povijesne predaje dijakronijski se mogu podijeliti na:

- agiografijsku epohu,
- doba drevnih Grka,
- ilirsko i rimsko doba,
- staohrvatsko doba,
- epoha od ujedinjenja Hrvatske do kraja vladavine narodnih vladara (925.-1463.),
- epoha osmanske vladavine, period od konca 19. st. do 1914. godine,
- razdoblje između dva Svjetska rata (Jugoslavija 1918.-1990.), epoha SFRJ (1945.-1990.),
- period od osamostaljenja Republike Hrvatske i Bosne i Hercegovine (1990.).²⁹

Povijesne predaje mogu se promatrati kao domaštana povijest, literarizirana povijest, usmena povijest te se u usporedbi s povijesnim, arheološkim, arhivističkim izvorima može se ustvrditi njihova istinitost.³⁰

²⁵ Botica, Stipe, *Povijest hrvatske usmene književnosti*, Školska knjiga, Zagreb, 2013., str. 24.

²⁶ Bošković-Stulli, Maja. *Usmena književnost kao* . Mladost, Zagreb, 1975., str. 182-185.

²⁷ Dragić, Marko, *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti* (Fakultetski udžbenik) Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008., str. 274

²⁸ Dragić, Marko, *Starohrvatske povijesne teme u suvremenom narodnom pripovijedanju. Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Splitu*, br. 2-3, Split, 2009., str. 22

²⁹ Dragić, Marko, *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti* (Fakultetski udžbenik) Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008., str. 274

³⁰ Marko Dragić, *Starohrvatske povijesne teme u suvremenom narodnome pripovijedanju, Zbornik radova Filozofskoga fakulteta u Splitu*, 2-3, Split, 2009., str. 22

3.1.1. Starohrvatske teme

Bizantski car i pisac Konstantin VII. Porfirogenet (905.-957.) prvi je zabilježio podatke o Hrvatima u djelu *O upravljanju carstvom* nastalom oko 950. godine. To djelo sadrži podatke o najranijoj povijesti Hrvata i Hrvatske pa i povijesnu predaju o Hrvatima koji su na prostore današnje Hrvatske došli predvođeni dvjema sestrama Bugom i Tugom te petoricom braće: Kožočešom, Klukom, Klobekom, Hrvatom i Muklom. Avari i Slaveni od 614. do 626. godine vršili su napade na Istočno Rimsko Carstvo (Bizant) od istočne jadranske obale do Carigrada na Bosporu. Hrvati iz Velike, odnosno Bijele Hrvatske po nalogu cara Heraklija (610. – 641.) su u to vrijeme doselili u današnje krajeve te su se borili protiv Avara. Hrvati su naselili bivše rimske provincije Panonik, Dalmaciju i Ilirik nakon pobjede nad Avarima. Na tom su području organizirali tri države: Bijelu ili Primorsku Hrvatsku od Raše u Istri do Cetine; Crvenu Hrvatsku od Cetine do Drima i Drača; te Posavsku Hrvatsku između Gvozda i Drave, Save i Dunava. Pod utjecajem Rimljana Hrvati u 7. st. prihvaćaju kršćanstvo i prisvajaju europsku kulturu. Car Heraklije je poslao svećenstvo da provede pokršćavanje Hrvata, a o tome svjedoče mnogobrojni arheološki nalazi sakralnih objekata.³¹

Dragić je studiozno u članku *Povijesne i etiološke predaje iz Otoka Sinjskoga* sažeo najbitnije povijesne predaje tog mjesta, a relevantna za starohrvatske teme jest predaja o izvoru Kosincu. „Grad Sinj i većina okolnih mjesta s toga vrela opskrbljuju se vodom. Tradicija je da vrelo Kosinac baštini ime prema Kosincu, jednom od petorice braće koji su predvodili Hrvate u današnje krajeve. Dragić je zapisao sljedeće:

*Bilo je to u zemane kad su Rvati dolazili. Bilo njizi pet braće i dvi in sestre. Jedan od nji bio je Kosjenac i prolazeći ovin našin krajevima napijo se ladne vode s ovog našeg izvora i eto od tada se po njemu zove Kosinac. Taj izvor nikad nije prisušijo nit će.*³²

U starohrvatsku povijesnu temu spada i prenošenje moći svetog Dujma (kolokvijalno *Duje*) iz Solina u Split. „Izvori ga smještaju u prvo stoljeće. Djelovanje sv. Duje prema splitskoj predaji se smješta u 1. stoljeće. Učitelj mu je bio sv. Petar. U Saloni je osnovao crkvenu zajednicu te je pokršćavao tamošnje stanovništvo zbog čega je osuđen na mučeničku smrt

³¹ Marko Dragić, Starohrvatske povijesne teme u suvremenom narodnome pripovijedanju, *Zbornik radova Filozofskoga fakulteta u Splitu*, 2-3, Split, 2009., str. 22

³² Dragić, Marko, *Povijesne i etiološke predaje iz Otoka Sinjskoga*. Tragovi tradicije, znakovi kulture (Zbornik u čast Stipi Botići) (ur. Evelina Rudan; Davor Nikolić; Josipa Tomašić) Hrvatska sveučilišna naklada, Hrvatsko filološko društvo, Matica hrvatska, Zagreb, 2018. 283.-297.

odrubljivanjem glave. U 7. stoljeću Ivan Ravenjanin premješta moći sv. Dujma iz Solina u Split. U 17. stoljeću nastaje nova predaja. Naime, Turci su pustošili Dalmaciju te su došli pred samu splitsku kulu. Prestrašeni kršćani su se stali moliti sv. Dujmu i ostalim zaštitnicima grada Splita kad je najednom ispod svakog kamena provirio po kalkpak kršćanskoga vojnika. Turci su se preplašili pa su pobjegli ne osvojivši Split. Sv. Duje je stoga i zaštitnik Splita pa se njemu u čast, svake godine 7. svibnja slavi Sudamja ili fijera sv. Duje. Sudamja je amalgam svetog i Duje.³³

Kralj Tomislav nosi značajnu ulogu u starohrvatskim povijesnim temama u narodnom pripovijedanju. Prema arhivima, sin nasljednik je Mutimirov. „Opisan je kao odvažan, vješt s oružjem, i jako poduzetan. Zaslužan je za spajanje hrvatske kneževine u novu državu. Prvo je, nakon što je postao knezom, oslobodio posavsku Hrvatsku između Drave i Save. O dugom ratovanju s Mađarima i pobjedom nad njima govori *Dukljanska kronika*. Na Duvanjskom polju okrunjen je između 920. i 925. godine, a krunom ga je okrunio hrvatski biskup *Grgur Ninski* čime je Hrvatska postala kraljevinom. Također je sazvao sabor u Splitu održan 925. godine gdje se Tomislav odrekao grčkog utjecaja priklonivši se rimskom papi. Time je vlast hrvatskog biskupa znatno ograničena, a isključen je i hrvatski jezik iz crkvene uporabe dok je službenim proglašen latinski. Gotovo tisućljeće poslije, u duvanjskom području kazivala se predaja o kralju Tomislavu:

*Kraljo Tomislavo, kada je u stara vrimena vlado Rvackom, bio je krunisan u Kongori pod čvorovim rastom, a i danas se zna gdje je bila crkva u kojoj se Tomislav krunio. Kako stari ljudi pamte i pripovijaju, ukopan je Tomislav na Jabuci njivi (na Čondraku) i pored Tomislava ukopana su još tri poglavita rvacka kralja. Najprvo je na cilom svitu od svih svitskih vladara onoga staroga vakt, najprvo je Tomislav okrunjen. Stari su naši pripovijдали da je naroda bilo za vrime krunisanja Tomislava tri i po milijuna i od Stržnja do Sovički vrata ispod kapka mogo si proć da čovik pokiso ne bi.*³⁴

Najpoznatiji hrvatski kralj, uz kralja Tomislava, vjerojatno je Dmitar Zvonimir iz dinastije Svetoslavića. „Kao ban se prvi put spominje u slavonskom dukatu u 11. stoljeću.

³³ Marko Dragić, Starohrvatske povijesne teme u suvremenom narodnome pripovijedanju, *Zbornik radova Filozofskoga fakulteta u Splitu*, 2-3, Split, 2009., str. 25.

³⁴ Marko Dragić, Starohrvatske povijesne teme u suvremenom narodnome pripovijedanju, *Zbornik radova Filozofskoga fakulteta u Splitu*, 2-3, Split, 2009., str. 30-31.

Poslije nagle smrti kralja Bele I. (1060-1063.) Zvonimir prisustvuje krunidbi ugarskoga kralja Salamona (1063-1074). kao poslanik kralja Petra Krešimira IV. u Pečuhu. Tu biva zaručen s Jelenom, kćerkom ugarskoga kralja Bele I. i sestrom Ladislava. Zajendo s Jelenom, okrunjen je u Solinu u bazlici Svetoga Petra 9. listopada 1076. godine te su mu predani krunidbeni znaci: kruna, mač i žezlo. Ime Zvonimir nalazi se na Bašćanskoj ploči.³⁵ Pop Dukljanin u *Ljetopisu*, oko 1150. godine, piše da su kralja Dmitra Zvonimira ubili njegovi podanici na Saboru u Kninu, na lokalitetu Pet crkava, sredinom 1089. godine. Predaja je zapisana u 14. stoljeću, a govori o silovitom ubojstvu najglasovitijeg hrvatskog kralja:

*Na Kosovu polju kninskom zavadio se neki kralj s vojskom te se pognali. Kralj već ranjen bježao sa Kosova polja, a vojska ga stigla gdje je sada Rotna gomila. Tu ga je izmrcvarila i ubila, i svaki je vojnik na mrtvo tijelo bacio po kamen. Vojska se potom pobila između sebe i izmrcvarila, a od puste krvi prolivene nedaleko ove gomile pocrvenila je zemlja i zato se zove Crljenica. Kralj se zvao Rotando.*³⁶

Predaju je zapisao znanstvenik i svećenik Frane Bulić predavši je Ferdi Šišiću. Istinitost Bulićeve predaje demantirao je povjesničar Vjekoslav Klaić. Starohrvatske povijesne teme se najčešće pripovijedaju kao kronikati, a uloga im je najčešće estetske i životne funkcije.³⁷

3.1.2. Patnje, progoni i stradanja Hrvata pod osmanskom vlašću

Fakcijski dio usmene književnosti također su povijesne predaje koje govore o vremenu osmanske vladavine. To uključuje predaje o Danku u krvi, Pravu bračne noći, obranu Sinja i mnoge druge. Danak u krvi posebno je grozomoran čin koji je uveo Sultan Murat II. 1420. godine.³⁸ Čin je to u kojem su se odvodile kršćanske djevojke u osmanske hareme, a mladiće u janjičare.³⁹ Janjičari su bili elitna robovska vojska, a ujedno mjera sprečavanja stvaranja aristokracij koja bi mogla narušiti sultanovu vlast.⁴⁰ „Ubiranje obaveznog danka se vršilo u

³⁵ Marko Dragić, Starohrvatske povijesne teme u suvremenom narodnome pripovijedanju, *Zbornik radova Filozofskoga fakulteta u Splitu*, 2-3, Split, 2009., str. 35.

³⁶ Isto, str. 36.

³⁷ Isto, str. 36.

³⁸ Dragić, Marko. "Danak u krvi u romanu *Na Drini ćuprija* i u suvremenome pripovijedanju." *Hum*, vol. , br. 8, 2012, str. 123.

³⁹ Dragić, Marko, *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti* (Fakultetski udžbenik) Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008., str. 363.

⁴⁰ Isto.

balkanskim prostorima koje su Turci okupirali. Iz Carigrada su bili poslani poreznici koji su popisivali broj djece od mjesta do mjesta. Najgore kazne snašle bi one koji su skrivali djecu, a komesar je mogao uzeti onoliko djece koliko je htio. Danak u krvi se ugasio krajem 17. stoljeća, a vodi se da je odvedeno do tri stotine tisuća dječaka. Neki su roditelji pokušavali spašavati djecu podmićivanjem, a kada to nije bila opcija, često su ih skrivali ili unakazivali. Oženjeni mladići se nisu smjeli uzimati, pa su roditelji dječake ženili već u dobi od jedanaest ili dvanaest godina. Djevojčicama bi roditelji tetovirali križ na čelo i na rukama da ih beg ne uzme za ženu. Postupak crtanja križeva žene bi radile miješajući med i usitnjeni ugljen nakon čega bi se dobila crna smjesa u koju bi umakali iglu, a zatim iglom bockale simbol križa na ruku. Turci su bježali od križa i ne bi dirali kršćanke s križem na rukama.⁴¹

I dječaci su s djevojčicama dijelili okrutnu sudbinu nakon pada Bosanskog kraljevstva. Kako su faksija i fikcija usko povezane, pokazuje i roman *Na Drini ćuprija* autora Ive Andrića koji je bio inspiriran stvarnim događajima povijesne stvarnosti u kojem opisuje odvođenje dječaka u janjičare. „Odabrane dječake odvodili bi u povorkama na konjima na kojima bi bila dva pletena sepeta i u njima po jedan dječak. Pojedničani je dječak nosio malen zavežljaj i kolut pite. Dječake koje su odvedeni zvali su *kul*, *gilman* i *olga*, a kad prođu prvi dio obuke dobivali bi naziv *adžani ogamlar* (strani dječaci). Dječaci su se dijelili u dvije skupine, jedna skupina obuhvaćala je jače dječake koji su bili namijenjeni sulatnovoj palači, a ostali su bili namijenjeni turskim obiteljima oko Anadolije i Rumelije (Rumunjske). Dječaci su prolazili osposobljavanje u zahtjevnoj tjelovježbi, a učili su turski, perzijski i arapski jezik uz kaligrafiju, teologiju i zakonodavstvo. Nakon tri ili sedam godina obuka bi bila gotova te bi mladi janjičari dobivali zemlju i postajali bi spahije, a bili su sastav konjice. Često su se barbarski ponašali natjeravši redovnike u veliko siromaštvo, a o tome je pisao fra Bono Benić. Redovnici su bili primorani prodavati crkvenu imovinu. Mehmed-paša Sokolović je jedno od otete djece koje se domoglo stolice velikog vezira, a o čijem životu su pisale mnoge historiografije. Uspinjao se na statusnoj ljestvici sve do vojskovođe i državnika svjetskih razmjera. Na tri kontinenta je vodio ratove, bio je u službi tri sultana, a u novim prostorima morao je ostaviti sve od kraja iz kojeg su ga doveli. U fikciji je značajan kao lik u djelu *Na Drini ćuprija* autora Ive Andrića.⁴²

⁴¹ Dragić, Marko. Danak u krvi u romanu *Na Drini ćuprija* i u suvremenome pripovijedanju. *Hum*, vol. , br. 8, 2012, str. 126-129.

⁴² Dragić, Marko. "Danak u krvi u romanu *Na Drini ćuprija* i u suvremenome pripovijedanju." *Hum*, vol. , br. 8, 2012, str. 129-133.

Jedan od velikih zločina osmanske okupacije jest pravo prve bračne noći i obeščašćivanje kršćanki. I danas su žive predaje o obeščašćivanjima, a jednu takvu zabilježio je Dragić (2020):

„Jedan je od najpoznatijih zuluma agino odvođenje jedne ili više lijepih djevojaka sebi za ženu ili ropkinju. Najviše su to činili dok bi djevojke čuvale ovce ili radile u polju. Odjedanput, kao vihor, pojavio bi se turski aga sa svojim askerima i zgrabio djevojku, koju su pratile njegove sluge. Bez obzira na to što je to cijelo selo vidjelo, što su majke ostale plačući i očevi čupajući kose, ništa nisu mogli učiniti. Upravo zato su se pojavili hajduci i uskoci, da bi zaštitili narod.“⁴³

Dragić navodi: „Pravo prve bračne odnosilo se na žene kmetova, ili slugu, jer su one bile vlahinje kršćanke, a muslimani nisu bili kmetovi. Mladu kršćanku na dan udaje bi posjetio begov ili agin predstavnik, obično u počasnoj pratnji jednog odjeljenja vojnika. Zatim bi predstavnik odveo mladu do begove (agine) kuće gdje bi provela dan i noć, a potom bi je vratio njenoj kući na dan vjenčanja. Vrijeme boravka kod bega ili age bi provela obučena u tradicionalnu tursku odjeću, dakle odjevena u dimije s maramom na kosi. Djeca koja bi se rodila iz tog *prava bacala* su se u jamu. Djevojka koja bi nastradala od age, rastavljali su je od mladoženje dvadeset jedan dan, išla bi kući, a otac i mati čuvali su je u tom razdoblju, no ako je dijete došlo s Turčinom, završilo bi u jami, a ako ne bude djeteta, vraćala bi se mužu. Događalo se da bi djevojke tako ostajale trudne pa bi djecu rađale u braku sa svojim mužem.“⁴⁴

Poseban dio ovog rada tiče se osvojenog područja kopnene Dalmacije, točnije Sinja. „Turskim osvajanjem dalmatinska srednjovjekovna naselja su promijenila fizionomiju, a autohtoni stanovnici su se iselili dok su veze s pomorskim dijelom skoro nestale. U stoljetnoj osmanskoj vladavini zamrla je gradnja crkva, a mnoge porušene su ostavljene u zaborav.“⁴⁵ Jedna od najvažnijih na ovom području je crkva Čudotvorne Gospe Sinjske koja je obnavljanja i koja je doživjela mnoge preinake, a koja je spaljena u osmanskoj opsadi grada 1715. godine.

⁴³ Marko Dragić, Hajdučki harambaša Andrjica Šimić po čijim vrlinama je nazvan HNK Hajduk, *Kulturna baština: časopis za pitanja prošlosti splitskoga područja* 46. Društvo prijatelja kulturne baštine Split, Split, 2020, str. 294.

⁴⁴ Marko Dragić, Hajdučki harambaša Andrjica Šimić po čijim vrlinama je nazvan HNK Hajduk, *Kulturna baština: časopis za pitanja prošlosti splitskoga područja* 46. Društvo prijatelja kulturne baštine Split, Split, 2020, str. 294.

⁴⁵ Darka, Bilić. Svetište Gospe Sinjske na nacrtima iz arhiva Franjevačkog samostana u Sinju, Franjevačka provincija Presvetog Okupitelja, Split, Institut za povijest umjetnosti, Zagreb, Franjevački samostan Gospe Sinjske, Sinj, 2017., str. 7

„Ugovor o gradnji crkve i hospicija smještenih u sinjskom varošu sklopili su franjevci Pavao Vučković i Bernardin Ante Bareza s protomajstorom Ivanom Macanovićem Raguseom iz Trogira. Crkva i samostan postali su središte Cetinske krajine te vjernički topos za mnoge hodočasnike priobalja i bosanskih krajeva.“⁴⁶ O fikciji i faksije ove predaje više će biti rečeno u nastavku.

O stradanjima pod osmanskom vlašću na području Sinja, točnije Otoka Sinjskoga, govori se i danas. „Bosanski paša Mehmed-paša Čelić sa šezdeset tisuća vojnika 23. srpnja 1715. god. spustio se niz Prolog. Tri dana kasnije Turci su navalili na Otok gdje je bilo 360 duša sa svojim svećenikom fra Stjepanom Vučemilovićem. Hrabro su se borili, ali su ih Turci sve isjekli. Spasilo se samo tridesetak osoba koje su preplivale Cetinu. U Otoku kod Sinja iskaz mladog kazivača o toj strašnoj bitci donosi Dragić:

(...) Prid turskom navalom što se rušila niz Kamežnicu u Cetinu, Otočani su priplivali Cetinu i utvrdili se na jednom otočiću. Turci bez otpora opljačkaju otočke kuće, al' kad krenuše na Otok, u namjeri da priđu Cetinu, bili su odbijeni. Cetina se sva od turski' mrtvaca napunila, šta od toga šta su se udušili kad su skočili u nju da dođu do otoka, šta od stalne paljbe Otočana, koji se iznutra braniše. Oko 360 Otočana pridvođeni ocem Vučemilom branilo se kamenjem, sikiran, živim i mrtvim tilima. U drugon naletu Turci priđu Cetinu priko vlastiti' lešina i posiku one šta nisu uspili pobić.“⁴⁷

3.1.3 Hajduci

Nakon osmanskih osvajanja na području Bosne, Hercegovine i Hrvatske formiraju se uskoci i hajduci. „Uskocima su se zvali kršćani koji su pobjegli iz Bosne i Hercegovine od osmanske vlasti, a naselili su se uglavnom u Dalmaciji. Ime dobivaju prema glagolu *uskakati* jer su na nagovor Mlečana *uskakali* u susjedne hrvatske krajeve i borili se protiv Osmanlija. Prvi put hajdučiju i četovanje spominje putopisac Zeno 1550. godine. Za vrijeme Kandijskog

⁴⁶Darka, Bilić. Svetište Gospe Sinjske na nacrtima iz arhiva Franjevačkog samostana u Sinju, Franjevačka provincija Presvetog Okupitelja, Split, Institut za povijest umjetnosti, Zagreb, Franjevački samostan Gospe Sinjske, Sinj, 2017., str. 8

⁴⁷ Dragić, Marko, *Povijesne i etnološke predaje iz Otoka Sinjskoga*. Tragovi tradicije, znakovi kulture (Zbornik u čast Stipi Botici) (ur. Evelina Rudan; Davor Nikolić; Josipa Tomašić) Hrvatska sveučilišna naklada, Hrvatsko filološko društvo, Matica hrvatska. Zagreb, 2018., str. 287-288.

rata navedeni oblici ratovanja doživljavaju svoj vrhunac. Djelovali su u skupinama, a na djelovanje ih je poticala vlast. Hajduci su djelovali samostalno. Suprotstavljena su mišljenja o hajducima – jedni ih smatraju razbojnicima, drugi ih mistificiraju i glorificiraju. Do takvih mišljenja dovele su četiri kategorije hajduka: *hajduci zulumčari* (zovu se još i turski hajduci, uradili su strašne zločine nad kršćanima), *hajduci razbojnici* (činili su razna razbojnička djela, a postojali su i hrvatski i srpski), *hajduci osvjetnici* (borili se protiv osmanske okupacije) te *muslimanski hajduci osvjetnici*.⁴⁸ Gusarenju po Jadranu u 17. stoljeću hajduci su također pripomogli pa su tako nanosili veliku štetu Dubrovačkoj Republici.⁴⁹

3.1.3.1. Andrijica Šimić

U fikciji i falciji usmenih predaja uz Mijata Tomića najpoznatiji je Andrijica Šimić. „Zbog niska rasta prozvali su ga Andrijicom. Rođen je 2. listopada 1833. godine u malom mjestu Alagovac kod Gruda. S deset godina odlazi u Mostar gdje je služio deset godina agi *Tikvini*. Prve četiri godine je čuvao stoku agi, a zatim se usavršio u zanatu izrade noževa i vatrenog oružja. U njemu je vladao osjećaj za pravdu. Pravdu je tako jednom dobio ubivši agu Ćurku dok je pripaljivao lulu jednom kmetu. Andrija je za to vrijeme uzeo kuburu obješenu o njegov pas te mu pucao u prsa, ukravši mu konja i pobjegavši prema Škutoriji. Upravo tu gdje je ubijen aga je i pokopan, a to mjesto je nazvano *Ćurkov harem*. Napunivši dvadeset i četiri godine života, Andrijica se vratio kući da bi pomogao bratu.”⁵⁰

S rođakom je otvorio krčmu, ali je zbog nesporazuma s rođakom, otišao je raditi kao kovač u Gabelu. „Dugo su ga mučili turski zulumi i nepravde zbog čega odlazi u planinu 1859. godine i postaje hajduk. Krenuo je prema Imotskom naišavši na Turčina. Srušio je Turčina s konja i uzeo mu srebro što ga je imao kod sebe podijelivši polovinu siromašnima po selu, a drugu polovinu svojim doma. Često je presretao imućne Turčine koji bi kupili harač od raje,

⁴⁸ Dragić, Marko, *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti* (Fakultetski udžbenik), Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008., str. 348-351.

⁴⁹ Luetić, Josip. "Prilog upoznavanju gusarenja na Jadranu u 17. stoljeću (Dubrovnik i Marche između turskih gusara)." *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku*, vol. , br. 15-16, 1978, str. 97-112.

⁵⁰ Marko Dragić, Hajdučki harambaša Andrija Šimić po čijim vrlinama je nazvan HNK Hajduk, *Kulturna baština: časopis za pitanja prošlosti splitskoga područja* 46. Društvo prijatelja kulturne baštine Split, Split, 2020, str. 296.

kad bi utjeravao dugove s kamatama. Kao povijesna osoba bio je i u Sinju. Beg Lakišić ubijen je na lokalitetu Studena Vrila u Prološcu kada je išao iz Mostara u Duvno, a spletom okolnosti osumnjičeni su bili Jova Kadijević i Andrijica Šimić. Josip Dundić otkrio je da se Jova Kadijević i Andrijica Šimić nalaze u Aržanu gdje su ih žandari presreli 5. studenog 1866. godine. Kadijević je ubijen u pokušaju bijega, a Andrijica je uhićen. Žandari su ga vodili preko Sinja gdje se poklonio slici Gospe Sinjske. U Ljubuškom se našao s kadijom koji ga zatvara u tamnicu. Dvije godine je proveo u tamnici u Splitu, Imotskom, Duvnu, Livnu i Ljubuškom. Bježi u hajduke 1868. godine prepilivši rešetke vrućim limom koji je bio ukuhan u kruh. U međuvremenu okupio je veću četvu hajduka te ih odveo u Mijatovu pećinu smještenu na Vran planini. Bili su ustrojani u skupine od pet ili šest ljudi. Šimićevi hajduci su zimovali u vrgoračkom kraju. Jednom prilikom na sajmu u Duvnu 27. kolovoza 1868. godine opljačkali su 200 ljudi, među njima i Josipa Dundića koji je bio imotski trgovac. Taj čin došao je i do austrijske vlasti koja je na Šimića stavila ucjenu čime je postao strah i trepet Bosne i Hercegovine te Dalmacije. Sudjelovao je i u spašavanju djevojki od obeščašćivanja. Šimićev rođak Pero Sabljo pripovijedao je da je Andrijica nakon izlaska na slobodu iz Splita sa svojim stricem dojahao u Sinj i tu su mu našli hajdučko odijelo i uslikali ga⁵¹

Dragić (2020.) donosi pjesmu Pere Sablje koji pjeva o svom rođaku Andrijici Šimiću:

*„Rodi majka guju šarevitu
U Grudama, selu krševitu
To ne bila guja, ni zmija,
Već to bio momak Šimića Andrija.“*

*Kavurineti tri vola imaš,
Sto i dvajest groša dati moraš.
Zašto gospodaru tako cviliš raju?
Da ja dvajes groša platim više,
Tako zakon nigdi ne piše.*

Šimić Ivan vidi nema kud ni kamo,

⁵¹ Marko Dragić, Hajdučki harambaša Andrija Šimić po čijim vrlinama je nazvan HNK Hajduk, *Kulturna baština: časopis za pitanja prošlosti splitskoga područja* 46. Društvo prijatelja kulturne baštine Split, Split, 2020, str. 297-306.

*Dade pare okreni se tamo,
A Ivan ni od koga pomoć ne imade,
Sinovi mu podaleko rade.
Kad je uvečer za večeru bilo,
Sve je otac sinovim povidio,
Da ih jesu Turci ucvilili.
Kada li je danak osvanio,
Andrija se puškom zametnio,
Pregazi goru i ravnicu,
U Ljubuški da traži pravicu.
A kad dođe do Ljubuškog gradu,
Turskom sucu stade kazivati,
Sve istinu, ništa ne lagati.
Turski sudac ništa ne viruje,
Oštro gleda i teško ga suje.
Turci nisu kako vi kažete,
'Već tužite da ih naružite.'
Vidi Šimić da ne da pravicu,
Već bi ga rada stavit u tamnicu.
Kojmekane vira ti je moja,
'Ne straši mene vika tvoja,
Ja odo tamo u Glavicu,
U gustu lužinu da naplatim,
Turčinu zadužnicu'.
Turski sudac na njegov oči izbuljio.
'Sta to bališ ili si poludio?'
Šimić veli: 'Ja odlazim sada,
Kad se vratim kazat ću ti tada.'
Pa poleti doli niz čaršiju,*

*U se turi žežeru rakiju,
Bježi iz Ljubuškog grada,
Da ne dopane većega jada,
Pravo zdravo preko polja širokoga,
Sve do blizu grada Imotskoga.
Ali eto ti Kadijevića Jove,
Gdje mu Šimić Božju pomoć zove,
Još mu Jovo bolje prifatilo,
'Ti mi Andre zdrav i veso bio
I ja sam davno kuću ostavio.“⁵²*

Nadalje, Andrijica Šimić je na području Sinja, hajdukovao na planini Kamešnici. Stanovnici Otoka Sinjskoga pripovijedaju:

„Ajdukova po Kamešnici, od Kuraja do Svilaje – to je bio njegov teren. Evo ovde u Ikana Jurele pokojnoga dolazio u kuću. Ikanov did pokojni š njin surađiva. I sad ima dvi katrige, ima lulu, nož, sve šta je Šimić ostavlja. A on bi to gazdon nosio, a sirotinjon dava. Bio taki.(...) I onda kad je došao u Sinj na pijacu. I kad je u Sinj doša, kažu vako dočeka ga narod! Krcato! Dolazi ajduk iz zatvora nakon dvajst i više godina. Onda uz pratnju uputio se u svoj rodni kraj, u Grude. Kaže: „Kad je doša do Kamena mosta, tu ga čeka mlađarije dosta. Tu se cili kraj skupio.“⁵³

3.1.4. Vitezovi Vučkovići

Dio faksijskog svijeta u predajama Sinja i Cetinskog kraja svakako su knezovi Nakići i Vučkovići. „Vučkovići su potomci obitelji Nemanović iz Duvna. Dio su fikcijskog svijeta kojeg je stvorio Andrija Kačić Miošić u djelu *Razgovor ugodni naroda slovinskog*. U

⁵² Marko Dragić, Hajdučki harambaša Andrijica Šimić po čijim vrlinama je nazvan HNK Hajduk, *Kulturna baština: časopis za pitanja prošlosti splitskoga područja* 46. Društvo prijatelja kulturne baštine Split, Split, 2020, str. 306-308.

⁵³ Dragić, Marko, *Povijesne i etnološke predaje iz Otoka Sinjskoga*. Tragovi tradicije, znakovi kulture (Zbornik u čast Stipi Botići) (ur. Evelina Rudan; Davor Nikolić; Josipa Tomašić) Hrvatska sveučilišna naklada, Hrvatsko filološko društvo, Matica hrvatska, Zagreb, 2018. 283.-297.

Razgovoru ugodnom spominju se i Nakići koji su bili pod mletačkim pokroviteljstvom. Pisac Petar Bakula navodi da su Vučkovići odbijali trpjeti turski zulum pa su pribjegli u mjesta pod vlašću Mlečana koji su bili na cetinskom području. Pod njihovim pokroviteljstvom postali su prve mletačke četovođe opremljeni znanjem i vještinama u borbi protiv Turaka. Vučkovići su se sukobljavali s Turcima u više od petnaest okršaja. Jedan od najznačajnijih potomaka Vučkovića je fra Pavao Vučković (1658.-1735.).⁵⁴ O fra Pavlu Vučkoviću kao liku književne i povijesne zbilje piše Ivan Aralica u djelu *Put bez sna*.

U plemićkoj obitelji Nemanović rođen je Vučko (Vuk) te su po njemu nazvane *Vučkovine*.⁵⁵ Potomci su mu prozvani Vučkovići. Neki od poznatih Vučkovića su: serdar Miše Vučković, serdar Tadija Vučković, vitez Božo Vučković, vitez Zec Vučković, serdar Stipan Vučković i svakako fra Pavao Vučković.⁵⁶ Navedeni Vučkovići spominju se u *Razgovoru ugodnom naroda slovinskoga* u naslovu *Pisma od vitezovah gori imenovanih, prikazana gosp. prisv. serdaru Justi Vučkoviću*. Navodi se sljedeće:

„Pleme Vučkovića izlazi od Nemana, kako se nahodi u njegovim starim pismima. Od njeg izdje Vučko, ter oni, koji se posli rodiše, prozvaše se Vučkovići. Posli razasutja bosanskoga puno godinah ovi se podiliše, ter jedni u Panoniju, a drugi k moru otidjoše, a tretji ostadoše u Duvnu, njihovoj didovini sa svojizim otcem Petrom Vučkovićem, i to biše godišta Gosp. 1506. Posli toga vrati se iz Ungarije Toma Vučković, budući svi njegovi pomerli u rečenoj deržavi, i ovi ostade sa svojim rodjakom Matijom, koji živiše skladno zajedno, a od njih izlaze ovi, koji slide: Matij, Gergo, Šimun i Toma, sinovi rečenoga gori Petra. Od Matija rodi se serdar Tadija, knez Šimun, serdar Miše i Fra Pavao.“⁵⁷

Razgovor ugodni naroda slovinskoga utemeljen je na povijesnoj zbilji, a ta je zbilja opjevana u pjesmama starca Milovana. „Metodom komparacije može se zaključiti da su dijelovi o knezovima Nakićima i Vučkovićima i u poetskom i u proznom dijelu istinite. Poetska

⁵⁴ Dragić, Marko, *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti* (Fakultetski udžbenik) Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008., str. 357.

⁵⁵ Dragić, Marko. *Zakopano zvonu*. Mala nakladna kuća Sveti Jure. Baška Voda, 2006. str. 101.

⁵⁶ Dragić, Marko. Zbilja o knezovima Nakićima i Vučkovićima u "Razgovoru ugodnom" i tradiciji Školski vjesnik, časopis za pedagoška i školska pitanja 52. (3-4) Split 2003, str. 283-295.

⁵⁷ Andrija Kačić Miošić, *Razgovor ugodni naroda slovinskoga*, Knjižara A. Jakić, Zagreb, 1862., str. 266.

zbilja upletena u maštoviti pjesnički izraz i maštu je dopadljivija od povijesne zbilje pa je aristotelovski rečeno, poezija, a ne povijest.“⁵⁸ Ovdje je semiotički sistem književno djelo *Razgovor ugodni naroda slovinskoga*, a fikcionalni entiteti postoje zhvaljujući specijalnoj vrsti konstruktivnog teksta kojeg je stvorio Andrija Kačić Miošić. Kačić Miošić je specifičnim arhaičnim poetskim izrazom zamutio granicu između fikcije i faksije.

3.1.5. Čudesna obrana Sinja

Najpoznatija predaja na području Sinja svakako je ona o čudotvornoj slici Gospe Sinjske o kojima su mnogi pisali. Predaja nosi i naziv legenda što podrazumijeva da ima i fiktivnih i faksijskih dijelova. Faksijski i ikonografski gledano slika Gospe Sinjske pripada tipu bogorodice nagnute glave, a upravo je slika Gospe Sinjske najglasovitiji takav prikaz u Dalmaciji. Koliko je bio „snažan odjek pobožnosti prema sinjskoj zaštitnici, vidimo u brojnim replikama te sheme po Provinciji Presvetoga Otkupitelja. Za kninsku repliku u franjevačkom samostanu postoji predaja da ju je iz Venecije poslao fra Filip Grabovac. Slika Gospe Sinjske u krugovima povjesničara umjetnosti se naziva i „slikom selicom“ kako je često bila prenošena i seljena. Lik Marije je kroz stoljeća usijecao u svijest, u strukture, u način života i svjetonazor stanovništva Dalmacije. Narod Dalmacije tražio je u Mariji spasiteljicu, utješnicu i zagovarateljicu kod Boga. Njezine slike posvećivale su život i smrt, obilježavale prostor i vrijeme. Teme koje očitavamo na Marijinim slikama izraz su katoličkog shvaćanja života u proteklim stoljećima. U škrtom krajoliku, u predstavnicima vojne i crkvene vlasti, u pokleklim bratimima i ratnicima, koji se provlače kroz to slikarstvo, utjelovljene su opsesivne regionalne teme rata i bolesti, tuđinske vlasti i siromaštva, ali i duboko zasađena vjera lokalnog stanovništva u neodvojivost njihova života od kršćanske povijesti spasenja.“⁵⁹ Slika Gospe Sinjske dakle obuhvaća umjetnički, religijski, povijesni, kulturni diskurs te književni diskurs što sliku čini multimodalnom. Multimodalnost se većinom promatra kroz nove vizualne medije, ali to ne znači da su stariji vizualni (u ovom slučaju slika Gospe Sinjske) i auditivni

⁵⁸ Dragić, Marko. *Zbilja o knezovima Nakićima i Vučkovićima u "Razgovoru ugodnom" i tradiciji* Školski vjesnik, časopis za pedagoška i školska pitanja 52. (3-4) Split 2003, str. 283-295.

⁵⁹ Prijatelj Pavičić, Ivana, *Kroz Marijin ružičnjak: zapadna marijanska ikonografija u dalmatinskom slikarstvu od 14. do 18. stoljeća*, Split, Književni krug, 1998., str. 219-237.

mediji (usmene predaje) manje slojeviti. Sliku možemo promatrati kroz dihotomiju „kazanog“ i „pokazanog“ i to promatrati kroz diskurse koje je prouzročila.

Predaja o slici Gospe Sinjske počinje s masovnim bijegom Hrvata katolika iz Bosne i Hercegovine poslije poraza turske vojske pod Bečom 1683. godine. Franjevci iz Rame na čelu s fra Pavlom Vučkovićem napustili su Ramu i naselili su se u Dalmaciji. Narod je sa sobom jedino uzeo sliku Gospe od Milosti.⁶⁰ Sjećanje o milosti Gospe je još u narodu Ramljaka, a zapisao ga je Dragić 2016:

„Pričalo se da je bio neki čovik dobro bogat. Živio je negdi iznad Tribistova (put za Blidinje). Ima je dosta ajvana, naročito drža dobre volove. Svake bi godine zijanio jer bi mu krepa po jedan bik. Molio, škropio, raspitava ljude šta bi moglo biti, a niko ne zna. On je svoju pojatu za volove naziđa kamenom sa neke neobične grudine. Čeljad su ga molila da ode na zavit za Gospojinu u Ramu. On je bio tvrdokoran čovik, teško ga se da slomit. Ali kad je došlo vreme da triba ići, otiša je. Kad je doša prid lik Gospe prošle su ga ježurine i duboko iz duše se pomolio za svoje potrebe. Kad je poša kući uputio se sa misarim i pukom iz Kongore. U putu je započeo priču sa nekom babom kojoj je kazao šta mu se događa sa ajavanon. Baba je zastala i rekla: "Ja ću tebi pripovidat šta je meni kaziva moj pokojni svekar. On je to čuo od nekog Rakićaka. Tu di je bila grudina što si ti naziđa pojatu to je bila kapelica u kojoj je mučki ubijen u tursko doba neki pratar. Turci su to srušili i nazvali Ukleta grudina jer su se vraćajući nazad izgubili u mećavi i izginili. Samo osta jedan i nazva kapelu Ukleta grudina. Nego ti sinko moj, veli baba, istraj ajvan iz te pojate koja je naziđana od kamena di je dušu ispustio svećenik i posljednji put ljubio svoj kamen i dao mu dušu. Taj kamen nije za diranja, a ti pravi drugu pojatu, dalje od toje za sto aršina, a kamen ne diraj. Neka ga Sunce grije i kiša sapire suze onog mučenika sa njega." Stao ovi gazda ko ukopan i počeo se babi zahvaljivat, a ona mu kaže: "Nemoj meni to govorit nego ramskoj Gospi kaži vala što te saslušala i uputila da me sritneš." Kad je banio kući čeljad su se iznebljušila kako je lipo i veseo doša kući. Pripovidio i' kako je srio babu i kakav mu je aber baba kazala. Pričalo se da je poslušala babu i napravio novu pojatu i više mu nije krepava ajvan. I on se prominijo i nikad više nije bio uzgoran nego ponizan.“

⁶⁰ Marko Dragić, *Legende i svjedočanstva o čudotvornoj slici Gospe Sinjske*, Croatica et Slavica Iadertina 12 (1), Sveučilište u Zadru, Odjel za kroatistiku i slavistiku, Zadar, 2016., str. 154.

Ne zna se kako je slika došla u Ramu, no dr. fra Stanko Petrov nagađa da ju je naslikao nepoznati mletački slikar u drugoj polovici 15. stoljeća te da se najprije nalazila u Cetingu (Sinju), a da su je cetinski fratri, kad je Sinj konačno pao u ruke Osmanlija 1536. godine ponijeli sa sobom u Ramu.⁶¹

Ramska tradicija koja još živi u narodu govori: *Kad je narod selijo u Sinj ponili su Gospinu sliku. Išli su tamo uz Klanac, uz brdo. Došli su do Proslapske planine i tude će odmorit. Ka' su sili okrenu sliku prema Rami. Kažu da je tad Gospe uzdanula i rekla: "Moja Ramo, moja grdna rano!"*⁶² Kraće vrijeme su boravili u Splitu i Dugopolju, a dovršenom gradnjom crkve i samostana Gospina slika je premještena u Sinj.⁶³ Ante Pletikosić dogovorno s fratrima je donio Gospinu sliku iz Splita u Sinj.⁶⁴

To je mišljenje neutemeljeno jer je Rama kao i Bosansko kraljevstvo pala pod tursko ropstvo koncem svibnja 1463. Kratko ju je Matija Korvin oslobodio a konačno su je pred Božić 1463. Turci pokorili.⁶⁵ Vjerojatnije je mišljenje da je sliku Gospe od milosti tridesetih godina 15. stoljeća ramskoj crkvi darovao glasoviti misionar sv. Jakov Markijski.⁶⁶ Nakon šest dana od premještanja Gospine slike u novu crkvu došao je glasnik mletačkom providuru Anđelu Emu i obavijestio ga da Turci, planiraju provaliti u Dalmaciju i napasti Sinj.⁶⁷ Fratri su formirali dvije skupine od kojih je jedna krenula u Split, a druga je skupina činila sedam fratara koji su Gospinu sliku stavili u sanduk i ponijeli je u grad da bi zaštitili svoj narod.⁶⁸ Mehmed-paša Čelić, bosanski paša, spustio se sa šezdeset tisuća vojnika niz Prolog 23. srpnja 1715. godine. Vojska je poslije tri dana napala mjesto Otok s 360 stanovnika. Turci su pobili sve muške stanovnike Otoka, a žene i djecu su odveli kao zatočenike. Trideset je osoba uspjele pobjeći preplivavši Cetinu.⁶⁹ Tradicija o borbi Otočana živa je i danas:

⁶¹ Soldo, Josip Ante, *Sinjska spomenica 1715-1965.*, Franjevački provincijalat, Sinj, 1965., str. 11

⁶² Marko Dragić, *Legende i svjedočanstva o čudotvornoj slici Gospe Sinjske*, Croatica et Slavica Iadertina 12 (1), Sveučilište u Zadru, Odjel za kroatistiku i slavistiku, Zadar, 2016., str. 162

⁶³ Marko Dragić, *Legende i svjedočanstva o čudotvornoj slici Gospe Sinjske*, Croatica et Slavica Iadertina 12 (1), Sveučilište u Zadru, Odjel za kroatistiku i slavistiku, Zadar, 2016., str. 154

⁶⁴ Soldo, Josip Ante, *Sinjska spomenica 1715-1965.*, Franjevački provincijalat, Sinj, 1965., str. 13

⁶⁵ O tome više: Marko Dragić, *Etiologija izreke „Šaptom Bosna poginu“*, Školski vjesnik, časopis za pedagoška i školska pitanja, 60 (3). Split, 2011., str. 361-382.

⁶⁶ Usp. Marko Dragić, *Sveti Jakov Markijski u predajama i legendama Hrvata*, Jakov Markijski i njegovo djelovanje u Bosni: zbornik radova. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet; Deževica: Župa Gospe Snježne, 2016, str. 241-260.

⁶⁷ Marko Dragić, *Legende i svjedočanstva o čudotvornoj slici Gospe Sinjske*, Croatica et Slavica Iadertina 12 (1), Sveučilište u Zadru, Odjel za kroatistiku i slavistiku, Zadar, 2016., str. 164

⁶⁸ Isto.

⁶⁹ Isto.

„Na 26. srpnja 1715., pokušali su Turci zadobit Otok. Dva turska zapovidnika su in obećala da će ih skupa s njihovim imanjima dat otpraviti u Livanjsko polje i da in neće učiniti nikakoga zla. Otočani su in odgovorili da osin svoga života nemaju puno i da će se braniti do zadnje kapi krvi. Sutrodan su poslani dve turske vojske. Jedna da udari na Otok a druga na okolice. Stanovnici su se razbili, a Cetina se napunila mrtvacima jer se dosta Turaka u njoj utopilo. Ali Turaka je bilo više nego Otočana pa kako su nasrnili, tako su sabljom posikli sve Otočane na koje su naišli, a žene i dječice zarobili. Spasilo se tridesetak ljudi koji su priplivali Cetinu. Među njima su bili jedni prezimena Kevo i jedni prezimena Kljajo, koji su sebi kasnije, jer su se spasili kad su priplivali Cetinu pridodali prezimenu još i Norac, pa su danas Norac – Kevo i Norac – Kljajo. Svi ostali su izginili, ali su zato i Turci skupo platili ovu pobjedu jer je poginulo 140 Otočana, ali je Turaka poginulo tisuću. Selo su nakon toga zapalili, ali nisu odnijeli ništa. Čitava Cetinska krajina je bila u krvi, crnome dimu, lopuvluku sve do dana naše Gospe Sinjske 15. kolovoza kad je turska vojska sramotno napuštala našu krajinu i priko Prologa utekla u Bosnu.“⁷⁰

Napad na Sinj započeo je 8. kolovoza 1715. godine. „Istog dana je izgorjela Gospina crkva koja se nalazila pod Kamičkom, ali i crkva svetoga Franje. Turci su topovima napadali Sinj četiri dana, a 14. kolovoza Mehmed-paša je zapovjedio opći juriš. Vjernici su se molili ispred Gospine slike koja je bila smještena na oltaru svete Barbare u crkvi svetoga Mihovila u središtu Sinjske tvrđave. Tri puta je izvršen juriš turske vojske na Sinj prije nego su se Turci preplašili. U noći s 14. na 15. kolovoza paša se s vojskom povikao u Livno. Te je godine blagdan Uznesenja Blažene Djevice Marije spadao u četvrtak. Poginulo je 10 000 turskih vojnika. Preživjeli turski vojnici pripovijedali su da su svake noću vidjeli ženu kako hoda u jakoj svjetlosti po zidinama grada.“⁷¹ Postoje i predaje kako je žena nosila kudjelju u ruci:

Za vrijeme velike najezde Turaka u cilju širenja njihovog carstva, skupila se šaćica hrabrih Sinjana da obrani svoj grad i u tome im je pomogla draga Gospa koju svi danas štujemo. Sinj je bio u plamenu, ljudi na izmaku snaga. Turčin je nadirao sve žešće, kad se odjednom na zidinama grada pojavi lik žene s kudiljom u ruci. To ti je bila Gospa, Velika Gospa koja je na Turke poslala kugu i protjerala ih iz Sinja preko

⁷⁰ Marko Dragić, *Legende i sovjedočanstva o čudotvornoj slici Gospe Sinjske*, Croatica et Slavica Iadertina 12 (1), Sveučilište u Zadru, Odjel za kroatistiku i slavistiku, Zadar, 2016., str. 164-165.

⁷¹ Marko Dragić, *Legende i sovjedočanstva o čudotvornoj slici Gospe Sinjske*, Croatica et Slavica Iadertina 12 (1), Sveučilište u Zadru, Odjel za kroatistiku i slavistiku, Zadar, 2016., str. 165.

*Cetine na istok. Mnogo se Turaka ugušilo u Cetini, mnogo ih je pomrlo od kuge, a dok su bježali otet im je konj glavnog sultanskog vojskovođe koji se zvao Edek.22 S konjem je stigla i cijela njegova oprema: sablja, štit i ukrasi na konju.*⁷²

Trećeg je dana opsade član turske vojske usmrtio don Ivana Grčića, a sljedećih dana turskom vojskom je ovladala dizenterija, paranoja i žed.⁷³ U zoru na dan Velike Gospe seraskijer Čelić prekinuo je opsadu i pobjegao. Branitelji Sinja i kršćanska Dalmacija su bili uvjereni da im je Majka Božja pomogla pobijediti neprijateljsku vojsku zbog čega su odlučili skupiti osamdeset cekina da okrunu Marijinu sliku zlatom.⁷⁴ Na dnu slike je natpis na latinskom jeziku: „*In perpetuum coronata triumphat – anno MDCCXV*“, a znači: „*Zauvijek okrunjena slavi slavlje – godine 1715.*“⁷⁵ Sliku je okrunio splitski nadbiskup Cupili 22. rujna 1716. godine.⁷⁶ U tradiciji je predaja:

*„Petnosti kolovoza se nad Sinjen pojavila na nebu slika prekrasne žene koju su svi pripoznali ko Majku Božju. Kaže se da se među turskon vojskon pojavila bolest, srdobolja, i da su se pripali i pobigli iz grada. Tako taj dan u gradu nije bilo ni jednog Turčina ali su za sobom ostavili mrtve i ranjene. Branitelji Sinja bili su sigurni da in je to Gospa pomogla pa su joj u znak zahvalnosti skovali zlatnu krunu.“*⁷⁷

Predaja o čudesnoj obrani Sinja je povijesna predaja s elementima čuda i čudesnog kao popratnih elemenata legendarnog. Povijesne osobe i povijesni događaj su elementi koju ovu predaju čine povijesnom predajom, a čudesna obrana Sinja ukazivanjem Gospe na zidinama gradine je element legendarnog.

U spomen na obranu Sinja osnovana je viteška igra *alka* koja je spomenik živoj predaji:

„Sinjani međjutim, da vječito proslave pobjedu prošle godine, ustanoviše vitešku igru, u kojoj mladi momci, a i zreliji ljudi trčeći na vas mah, na konjima pogađaju kopljem u gvozdeni kolut, koji se zove halka; a to se kod nas kaže „trčati halku“: kao što se veli „odneti halku“, najboljim uspjehom u nju do tri puta pogoditi.

⁷² Marko Dragić, *Legende i sojedočanstva o čudotvornoj slici Gospe Sinjske*, Croatica et Slavica Iadertina 12 (1), Sveučilište u Zadru, Odjel za kroatistiku i slavistiku, Zadar, 2016., str. 166.

⁷³ Isto.

⁷⁴ Soldo, Josip Ante, *Sinjska spomenica 1715-1965.*, Franjevački provincijalat, Sinj, 1965., str. 14.

⁷⁵ Isto.

⁷⁶ Isto.

⁷⁷ Marko Dragić, *Legende i sojedočanstva o čudotvornoj slici Gospe Sinjske*, Croatica et Slavica Iadertina 12 (1), Sveučilište u Zadru, Odjel za kroatistiku i slavistiku, Zadar, 2016., str. 167.

*Trčanje halke započelo je god. 1717. Izprva uvijek je bivalo na dan Velike Gospojine. I tim je odmah iz početka, svetkovina Gospina, na 15 kolovoza, u Sinju postala crkveno-narodnom svečanošću.*⁷⁸

Alku ti odnosi alkar koji je skupio najveći broj punata. Pogodak u „sridu“ alke donosi tri punta, dva punta nosi pogodak u gornji dio, a pogodak u dva donja otvora nosi jedan punat, Moš ti alku promašiti pa se to zove „pogodak u ništa“, a to donosi nula punata. Ako na kraju tri trke alkari imaju isti broj punata dolazi do pripetavanja. Pripetavanje donosi konačnog pobjednika. Alkaru pobjedniku alkarski vojvoda na koplje veže hrvatsku zastavu na kraju trke. Poznata je pisma alkara:

„Prangije tutnje barjaci se viju,

Sinj danas slavi svoj junački dan

Gospa je sinjska kraljica sviju

Čuva nam vjeru u stoljetni san.“

Prije alke koja uvik spada na nedjelju, održavaju se bara i čoja. Ako i ti jedna spadaju pod sedmi mjesec, a alka u osmi, onda se mora turnir prebacit na sljedeći vikend. Alkarska jutra počinju pucanjen mačkula sa Starog grada. Alka počinje alkarskon budnicom u zoru koju pridvodi limena gradska glazba. Alkarsko natjecanje započinje povorkom koju pridvodi arambaša i četa alkarskih momaka šta nose tradicionalnu nošnju, a slide ih buzdovandžija i štitonoša koji nosi turski štit. Iza idu momci šta vode edeka, edeka se znade, niko ne jaše, a na njemu je sablja koja je kažu, pripadala seraskeru Mehmed-paši Čeliću. Na vrhu čete nalazi se barjaktar i alkarski vojvoda s ađutantom, a na kraju čete nalazi se alajčauš. Alkarski momci moraju imat brkove, i nose oružja: kubure, jatagan i pušku. Od tradicionalne nošnje alkari nose: kalpak od kunovine i perjanica od čapljina perja čini mi se, gaće i dolama od modre čoje, i još neke srebrene ukrase od kojih je poznata srebrena toka koju su žene nosile ko privjeske na lančiću. Ispod dolame je brokatni krožet i bila košulja, a na nogama su

⁷⁸ Marković, Ivan, *Sinj i njegovo slavlje: god. 1887.: spomen-knjiga su 11 slika*, Dionička tiskara, Zagreb, 1898., str. 42.

*konjaničke čizme s mamuzama i galunima. U rukama su im koplja dugačka 3 m načinjena od drveta sa željeznim šiljkon te sablja na livon bedru.*⁷⁹

Povijest „kao konstrukcija je uvijek bitno obilježena dvjema karakteristikama, odnosno okvirima: već navedenom prostorno-vremenskom lokacijom tumača, odnosno interpretacijskog subjekta koji se uvijek nalazi u određenom odnosu prema vremenu i prostoru iz kojeg priča, odnosno iskazuje svoju pri/povijest, ali isto tako i vremenu i prostoru koje priča, odnosno riječima rekonstruirala ili konstruirala. Tome je tako bilo da se radi o povijesnom bilo o književnom diskursu.“⁸⁰

Obrana Sinja kao povijesni događaj stvorila je prostor za stvaranje kulturnog diskursa koji je u službi usmene književnosti. Povijesni diskurs je u službi usmene književnosti stvorio kulturni diskurs pa je pojam koji se nalazi u središtu tog diskursa viteška igra Alka. Isprepletana povijest i književnost te fikcija i faksija čine sa svim svojim elementima predaju o obrani Sinja.

3.1.6. Groblje

Drevna je hrvatska tradicija da su se Hrvati katolici masovno ženili na spomendan sv. Katarine Aleksandrijske⁸¹ (25. studenoga) kako bi se izbjeglo Pravo prve bračne noći. Turci su, također, dočekivali kršćanske svatove kako bi oteli mladenku. Zametnuo bi se žestoki boj i svi svatovi i Turci bi izginuli.⁸² Pored navedenoga nije moguće da su katolici održavali svadbe uoči Čiste srijede. Uz Pravo prve bračne noći iznimno gnjusnan je bio i Danak u krvi.⁸³

U Lučanama, u Barama, di naši sadu poljoprivredu, često poplavi kad kiša pada. Jednom je tako isplivalo mnogo vrčeva, posuda i nakita. Župni fratar je pozvao arheologe koji su ogradili to područje i koji su uzeli sve te ostatke. Pronađeno je puno grobova i našli su puno stvari od mrtvih. U grobovima su pronađeni kosti dice i većinom

⁷⁹ Zapisala sam 2018. godine. Kazala mi je u Sinju Antonela Gulić.

⁸⁰ Škvorc, Boris. "Odnos (povijesti) književnosti i povijesti (kao pri/povijesti) – drugi dio." *Nove teorije*, vol. 3, br. 1, 2021, str. 132.

⁸¹ Marko Dragić, *Sveta Katarina Aleksandrijska u hrvatskoj katoličkoj tradicijskoj baštini*, HUM časopis Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Mostaru, 7, Mostar, 2011., str. 264.-265.

⁸² Marko Dragić, *Harač i drugi zločini u Mažuranićevom spjevu „Smrt Smail-age Čengića“ i suvremenom narodnome pripovijedanju*, Zbornik: Ivan Mažuranić (1814-1890) i Crna Gora, HCDP "Croatica - Montenegrina" RH & CKD "Montenegro - Montenergina" u Osijeku & Institut za crnogorski jezik i jezikoslovlje "Vojislav P. Nikčević" - Cetinje, Cetinje – Osijek, 2011., str. 379.-411.

⁸³ O tome više: Marko Dragić, *Danak u krvi u romanu „Na Drini ćuprija“ i u suvremenom pripovijedanju*, HUM časopis Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Mostaru, br. 8, Mostar, 2012., str. 123.-140.

*svih mladih ljudi. Govorilo se da je to groblje mačkara i svata koji su se susreli dok je svatko bio na svom putu za slavlje. Susret je trebao biti riješen poklonstvom drugih da bi se iskazala čast kako je bio običaj, ali niko se nije tio poklonit. Onda su se oni potukli, i svi su se poubijali pa su ih tu pokopali.*⁸⁴

U navedenoj predaji dalje u ovom podnaslovu je najvjerojatnije došlo do pogreške kada su govori o sukobu svatova i maškara.

Predaje i legende o starim grobljima možemo klasificirati na: stara katolička groblja, kraljevski grobovi u Bobovcu, grčka groblja, rimska groblja, stećci, natpisi na stećcima, Turci nisu dali groblje osnovati, kužna groblja, kaurka groblja, svatovska groblja.⁸⁵

Legende o kamenim svatovima raširene su mnogim mjestima naseljenim Hrvatima. Kod Hrvata u Zagorju te su legende govorile kako bi majka mladoženju proklela, jer se, i unatoč njezinu upozorenju i zabrani, ženio onom koju ona nije željela imati u svojem domu. U suprotnom, kada bi se svatovi dogodili, snašlo bi ih teško nevrijeme te bi svi izginuli, a na tome mjestu ostali bi nadgrobni spomenici, koji podsjećaju na kamene svatove. Specifične su legende kod Hrvata u Bosni i Hercegovini, koje uglavnom govore o tome kako bi Turci napali svatove da otmu nevjestu, te bi se zametnuo krvavi boj u kojem bi svatovi izginuli pa bi na tom mjestu ostali grobovi s uklesanim nadgrobni spomenicima, sličnim kamenim svatovima.⁸⁶

Na području Otoka Sinjskoga postoji svatovsko groblje. Predaju o njemu donosi Dragić:

„Na Roknjači, di su naslagane one velike stine iza kapele sv. Ante je svatovsko groblje. Priča se da su Turci pobili svate. Kad se napravila hidrocentrala u Rudi tili su tudan probit put do centrale, ali jednom se čoviku šta je tu doša kopat nešto ukazalo, nešto čudno i on se pripa i tada se rađa zaustavila, a tek se kasnije probio putpar metara niže jer niko nije smio groblje dirat, a tu su kažu sami grebi, sve jedan do drugoga.

⁸⁴ Zapisala sam 2018. godine. Kazao mi je u Lučanama Stipe Đipalo.

⁸⁵ Dragić, Marko. *Deset kamenih mačeva: hrvatske predaje i legende iz Bosne i Hercegovine, (I)*. Mala nakladna kuća Sveti Jure. Baška Voda, 1999., str. 167.

⁸⁶ Isto, 224.

Uz pojedine sudbonosne događaje i nazive toponima vezuju se etiološke predaje nastale na povijesnoj razini. Narod u sinjskom kraju pripovijeda potresni kronikat o nastanku mikrotoponima *Mojanka*.⁸⁷

3.2. Mitske predaje

Mit je priča o drevnim božanstvima, junacima i događanjima iz prvih faza ljudskog postojanja i bitan element ljudskog duha. Hrvatski je narod mitologiju donio iz pradomovine, a dolaskom na ove prostore naišli su na autohtono stanovništvo (Delmati, Liburni, Japodi, Histri, Panoni...). Hrvati su imali praslavensku.⁸⁸ Vatroslav Jagić, je zastupao „Benfeyevu (migracijsku) teoriju, a koja pretpostavlja indijsko podrijetlo svih narodnih pripovijedaka izuzevši basne, iako i sam vidi u početnim dijelovima *Historije književnosti* u narodnim pripovijetkama i pjesmama odzvuke stare slavenske mitologije. Poslije se uvidjelo kako je takvo mišljenje pretjerano i jednostrano. Jagićeva traganja s vremenom su bila usmjerena pojaviti prema međusobnom utjecaju i prepletanju književnosti pisane i usmene u dalekim proteklom stoljećima.“⁸⁹

Ostatci stare praslavenske vjere Slavena i danas se uočavaju. Hrvatske mitološke priče stvorio je hrvatski narod, a u tim pričama nalaze se objašnjenja tajni koje su nalazile oko njih i u njima, sukladno antropološkim potrebama. Za razliku od općeslavenskog mitološkog sustava, hrvatskom mitološkom sustavu nedostaju čvrste i povezane cjeline jer je najčešće riječ o fragmentima mitoloških slojeva.⁹⁰ Mitske predaje najčešće pripovijedaju o vilama i povijesnim osobama kojima je narod pripisivao nadnaravnu moć. Razrađene su strukture, a pripovijedaju se kao memorati.⁹¹

⁸⁷ Dragić, Marko, *Povijesne i etiološke predaje iz Otoka Sinjskoga*. Tragovi tradicije, znakovi kulture (Zbornik u čast Stipi Botici) (ur. Evelina Rudan; Davor Nikolić; Josipa Tomašić) Hrvatska sveučilišna naklada, Hrvatsko filološko društvo, Matica hrvatska. Zagreb, 2018., str. 285.

⁸⁸ Botica, Stipe, *Lijepa naša baština: književno-antropološke teme*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 1998., str. 67.

⁸⁹ Bošković-Stulli, Maja. "Jagić o usmenim pripovijetkama*." *Narodna umjetnost*, vol. 20, br. 1, 1983, str. 13-16.

⁹⁰ Botica, Stipe, *Lijepa naša baština: književno-antropološke teme*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 1998., str. 68-69.

⁹¹ Dragić, Marko, *Tradicijske priče iz Zagore*, Književni krug Split; Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split 2017., str. 62.

3.2.1. Vile

Vile su najčešća mitska bića u hrvatskoj i slavenskoj mitologiji. „Vodene vile nazivaju se *rusaljkama*. *Rusaljkama* su postajale rano preminule djevojke i žene. U južnoj Dalmaciji blagdan Duhovi naziva se Rusalije; Slovenci taj blagdan nazivaju *Risale*; Ukrajinci i Bjelorusi duhovsku nedjelju nazivaju *rusalnom nedjeljom*; u Bugarskoj se obredni igrači nazivaju *Rusaliji*. Još je mnogo takvih primjera u slavenskim zemljama. Zapadnjačke zemlje Europe percipiraju vile kao mala stvorenja s krilima koje žive uz potoke i rijeke, dok ih istočnjačke zemlje percipiraju kao dugokose ljepotice, ljudskog uzrasta, s plavim ili zelenim očima, pijevnog glasa, vitke te da ljudima daruju vještine i znanja (ljepotu daruju ružnima, a snagu nejakima). Svojom ljepotom zavodile su mladiće koji bi pokušavali pronaći ih, a nekad su im se javljale i u snu.“⁹²

Kroz različite hrvatske regije pripojene su im različite osobine. U Slavoniji su ih nazivali *Nedobricama* jer su bile zle prema čovjeku; u Poljicama su dobre, no postaju prkosne ako im netko izrazi suprotstavljanje; u Dalmaciji su ambivalentne jer čine i zlo i dobro ljudima itd.⁹³

U slovačkoj mitologiji vile su duše zaručnica koje su umrle nakon zaruka te lutaju šumama tražeći mir. „Poljaci pripovijedaju da su vile duše lijepih djevojaka koje zbog svojih grijeha vječno lebde između neba i zemlje. Srbi pripovijedaju da se vile rađaju iz rose s nekog crvenog jesenjeg cvijeća. Hrvati pripovijedaju da je Bog iz raja prognao Adama i Evu. Bog se sažalio te odlučio sići na zemlju vidjeti kako žive. Pronašavši ih, upitao ih je koliko imaju djece. Adama i Evu je bilo sram što imaju mnogo djece pa su slagali da ih imaju šestero, iako su ih imali dvanaestero. Na to je bog rekao: *Koliko je vidljivih, toliko je nevidljivih*; te su od zatajene djece nastale vile. Druge predaje govore kako je Eva zatajila najljepše kćeri i zato je Bog odredio da te kćeri budu vile, da ih nitko ne može vidjeti i da su one posebne.“⁹⁴

⁹² Dragić, Marko, *Tradicijske priče iz Zagore*, Književni krug Split; Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split 2017., str. 64.

⁹³ Tkalčić, Marina, *Vile i vilinska pedagogija u novopoganskim duhovnostima u Hrvatskoj*, *Studia ethnologica Croatica*, 27(1), Zagreb, 2015., str. 193.

⁹⁴ Dragić, Marko, *Tradicijske priče iz Zagore*, Književni krug Split; Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split 2017., str. 64.

Pripovijeda se da vile „žive u oblacima; na planinama; u šumama; poljima; pećinama; bunarima; potocima; rijekama; jezerima; morima. Na dalmatinskom području pripovijeda se da su staništa vila bila na Biokovu, Mosoru, Omišu i Velebitu te na Dinari, a odmor im je bio na otoku Jabuci. S obzirom na staništa, ljudi su vile podijelili na Oblakinje, Planinkinje, Vodarkinje, Jezerkinje. Vjeruje se da ima devet vrsta vila. U Dalmatinskoj zagori kod Hrvata spominje se vila Zvonimira. U Ramljanima se pripovijeda da vila Zvonimira, posestrima mila, boravi na Mosoru planini.“⁹⁵

3.2.1.1. Vile u Lučanima

U Neoriću su ljudi vjerovali u vile opisujući ih kao lijepe djevojke s magarećim nogama. „Svaku noć bi ljudi došli ispred guvna i bacali kamenja jer su tu vile igrale kolo. Ujutro bi došli, a guvno bi bilo čisto jer su ga vile počistile. Noću bi vile iz staja izvele konje pa bi jahale i plele njihovu grivu. One su živjele u velikim jamama u brdima. Sve poslove bi radile noću da ih ljudi ne vide. Imale su krila pmoću kojih su letjele do brda. Spavale bi na lišću. Kad su se Turci spremali osvojiti Sinj, vila je Sinjane obavijestila da se pripreme za obranu, oni su obranili grad.“⁹⁶

U sljedećem primjeru na području Lučana uočava se vizualna sličnost *magarećih kopita* u povezivanju s percepcijom vila na području Neorića. „Narod postojanje kopita ili papaka opravdava time što su vile na taj način mogle savladati teško pristupačne prilaze svojim staništima“.

Naše Lučane su šumovito i brdovito misto ko stvoreno za lipe vile. Naselile su se ode jer vole da žive uz vodu, a ode u Lučanima teče Sutina. Na ovon područja ima mnogo špilja i jama, a vile su živile uz vodu i mahovinu. Jame su bile ispunjene vodom, a ispod su bili prolazi koji su bili povezani i tuda su one isto prolazile. Imale su duge kose, gunjave noge i imale su magareća kopita umisto papaka. Kažu da di je bilo leptira bilo je i njih. Kada se u selu izgradila crkva fratri su sa sobom donili kaleže i patene koje je

⁹⁵ Dragić, Marko. Vile u tradicijskim pričama šibenskoga i splitskoga zaleđa. Godišnjak Titius 10. Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2017., 219.-240.

⁹⁶ Dragić, Marko, *Tradicijske priče iz Zagore*, Književni krug Split; Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split 2017., str. 66

*bilo od zlata. Sjaj je privlačio vile i one su počele krasti zlato i lemozinu iz crkve. Fratři su ih zbog toga zakantali i one su tada nestale.*⁹⁷

3.2.1.2.Susret s vilom

Bizantski pisac iz Cezareje, Prokopije u svom djelu *De Bellis (O ratovima)*, „piše da su Slaveni posebno štovali rijeke i vile (nimfe). U ruskoj i češkoj mitologiji pripovijeda se o vilama rusaljka (i u hrvatskoj tradicijskoj baštini kraljice ljelje nazivaju se i rusaljka, a to je slavenski naziv za vodene vile). Rano preminule djevojke i žene po nekim drevnim predajama pretvarale su se u vodene vile – rusaljke. U narodnoj mitologiji neki antropolozi smatraju da su rusaljke nasljednice vila.“⁹⁸

Prepoznatljiva su opća vizualna obilježja vila na sljedećem primjeru (šumsko biće, duga kosa, nalaze se na osamljenijim mjestima itd.), a riječ je o vili koja obitava uz vodu.

*Jedan čovik je iša puton, i prilazio priko mosta u Lučanima di je naša češalj. On je uze češalj jer mu se svidio i ponio ga kući. Ko je onda da češlje, nije ih bilo ko danas. Kad je on oša spavat, svaku večer mu je u snu neko vika: “Vrati češalj, vrati ono šta nije tvoje, vrati tamo di si uze“. Govorio je da su mu to vile vikale u snu jer je to bio njihov češalj koje su ostavile dok su češljale svoje duge, lipe, vilinske kose. Na kraju je on taj češalj vratio na most di ga je i uze, i pristala su mu vikanja, ništa ga nije više gnjavilo. Vile su odgori bile prilipe cure, a za noge su imale magaretje kopite. U nas su ih znali zvati volenjaci.*⁹⁹

3.2.1.3.Vilinska pjesma

⁹⁷ Zapisala sam 2018. godine. Kazao mi je u Lučanama Stipe Đipalo.

⁹⁸ Dragić, Marko, *Tradicijske priče iz Zagore*, Književni krug Split; Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split 2017., str. 63.

⁹⁹ Zapisala sam 2018. godine. Kazao mi je u Lučanama Stipe Đipalo.

Čest je motiv o vilama koje su zavodile mladiće javljajući im se u snu. Pripovijeda se da bi se netko zaljubio u vile i pokušavao doći do njih. Također se pričalo da su bile hitre i visoke te da su imale milozvučan glas.¹⁰⁰ O tome je riječ u sljedećem primjeru:

*Stari naš, jedan iz sela iša bio u Sutinu, pridvečer, kupat se. Čuo je neko pivanje, i iša se približit. Nije vidio nikoga, ali čuo da nešto piva. Pa on poče bacat stine. A onda mu se neko javio: "Dođen li ti ja gori, stanjit ćeš se ti vamo doli." Uvik je govorio da je to neka vila mu pivala, da je to samo vila mogla pivat.*¹⁰¹

3.2.2. Lastavice

Lastavica simbolizira utjelovljenje Isusa Krista i uskrsnuće. u zapadnom.¹⁰² U hrvatskoj etnografiji lastavica predstavlja svetu pticu.¹⁰³ U narodu još žive predaje o lastavicama:

*Nama u Sinju lastavice su najdraže tice. One su vjesnici proljeća, zabavljaju konje u sinjskoj ergeli i graditeljice su blatnjavih gnjezda na kućama. U selu su se smile vatati sve tice osim lastavica, to je bila posve teška grijota. Meni je did ko ditetu priča da je zmija u obličju njavla posrkala dva sunca u postanku zemlje, a da je treće lastavica digla na nebo i da nas i danas ono grije.*¹⁰⁴

3.2.3. Duga

Duga kao jedna od najljepših prirodnih pojava na svijetu i na području Sinjske krajine stekla je fascinaciju stanovništva pa su se s tom fascinacijom javile i neke priče koje su se prenosile predajom. Duga je glavni motiv istoimene pripovijetke Dinka Šimunovića, a kao

¹⁰⁰ Dragić, Marko, *Tradicijske priče iz Zagore*, Književni krug Split; Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split 2017., str. 64

¹⁰¹ Zapisala sam 2018. godine. Kazao mi je u Lučanama Stipe Đipalo.

¹⁰² Badurina, Anđelko i sur., *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1990., str. 373.

¹⁰³ Dragić, Marko, *Tradicijske priče iz Zagore*, Književni krug Split; Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split 2017., str. 80.

¹⁰⁴ Zapisala sam 2018. godine. Kazala mi je u Sinju Antonela Gulić.

motiv u predajama kod Hrvata javlja se često.¹⁰⁵ Pričalo se da bi prolaskom ispod duge dječak postao djevojčica, a djevojčica dječak. U sljedećem primjeru odvija se ista tema kao u Šimunovićevoj *Dugi*:

*Nama su stari uvik govorili da kad se pojavi duga i oni ko oće da bude muško al' je žensko, ili ak' je žensko, a oće biti muško da mora proć ispod duge prije neg' nestane. Muški triba prebacit kapu, a ženska šudar il' travešu i postat će drugo neg' je kad uvate to šta su bacli s druge strane duge. E, al ko će je uvatit! Ona pobigne dok ti dođeš do nje. Misliš da's proć, a ona izgleda sve dalja.*¹⁰⁶

3.3. Demonološke predaje

Priče o demonima pripadaju književnoj vrsti predaje.¹⁰⁷ Demonološke priče brojčano su na samom vrhu tradicijskih predaja. Riječ demon dolazi od latinske riječi *daemon*, a znači „zao duh“.¹⁰⁸ *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva (1979.)* definira demona kao Sotonu, a demonologiju kao znanost koja govori o demonima i njihovu utjecaju u svijetu. Demonima se pripisuju nadnaravne sposobnosti i snaga, a mogu se pojavljivati u raznim oblicima.¹⁰⁹

Jamblih iz Halkide, umnaža četiri stupnja emanacije na velik broj božanstava, podijeljenih na nebeske i podnebeske, na bogove prirode, zatim na anđele, demone, heroje i konačno ljude.¹¹⁰ Najčešći demoni u demonološkim predajama su: *vještice, stuhe, irudice, kuga, vukodlaci (kodlaci, kudlaci, kozlaci), čaratani, đavao (vrag, crni ovan, crni pas), orko, mačić, zloguke ptice (gavran, kukviža)* te razna plašila, prikaze i utvare.¹¹¹ Pojave demona u predajama u vezi su sa psihičkom stvarnošću. S neobjašnjivim pojavama ljudi se suočavaju

¹⁰⁵ Dragić, Marko, *Tradicijske priče iz Zagore*, Književni krug Split; Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split 2017., str. 134

¹⁰⁶ Zapisala sam 2018. godine. Kazao mi je u Lučanama Stipe Đipalo.

¹⁰⁷ Fischer, Helmut, *Stari demoni – novi konteksti: demonski likovi u suvremenim predajama*, Narodna umjetnost: hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku, br. 40 (2), Zagreb, 2003., str. 30.

¹⁰⁸ Skok, Petar, *Etimologijski rječnik hrvatskog ili srpskoga jezika*, knj. 1: A-J, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1971., str. 391

¹⁰⁹ Fischer, Helmut, *Stari demoni – novi konteksti: demonski likovi u suvremenim predajama*, Narodna umjetnost: hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku, br. 40 (2), Zagreb, 2003., str. 30.

¹¹⁰ Badurina, Anđelko i sur., *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1990., str. 36

¹¹¹ Dragić, Marko, *Tradicijske priče iz Zagore*, Književni krug Split; Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split 2017., str. 80

tako da ih materijaliziraju u interpretacijskim postupcima.¹¹² U sljedećem primjeru takva neobjašnjiva pojava je materijalizirana u *moru* u kontekstu tradicijske predaje.

Bilo je u nas u selu nekih ljudi šta su govorili da ih more napadaju. Ti spavaš, a ona ti dođe u san po noći pa te mori, trljala bi se uza te. Ona te prikuje za krevet, a ko da si budan, ali opet sanjaš i spavaš. I vikali bi in ljudi: “Odnija te njavo, ajde više ća od mene, pusti me na miru“. I ti misliš da vičeš, ali nisi jer još sanjaš. To je kad misliš da si se probudio. Onda se kasnije probudiš i cili si moka. Dolazile su i dicitu u kolivkama, tamo di su sinovi jedinci, raspadale bi im se kose kad su dicitu morile pa bi ujutro matere našle kod dicitu kose od mora. I onda su nosili fratrima dicitu. Dicitu bi matere obukle naopako dičiju robu i veš, da ih blagoslove da ih više ne muče.”¹¹³

3.3.1. More

More se opisuju kao djevojke koje su se povještatile. Kod Hrvata more su usidjelice ili stare cure koje su napadale čovjeka u snu. „Osoba koja bi se prenela iz sna, osjećala je golemi teret kojega se ne bi mogla riješiti uz pratnju trzaja, a pomoć može pružiti netko drugi tko je u tom trenutku pored osobe koju mora muči.“¹¹⁴ U nastavku kazivačica prepričava svoje iskustvo s *morom*:

Ja ležin, neko me oće davit, pritiskat, ko da na mene vriću stavio neko, ko da mi zraka nestaje, ko da me neko davi. Oće Bože, tura me u zemlju, oće da me nestane. Ne moš ti ni govorit. Ja san zanimila, tila san zvat, al ne moš, nemaš zraka. Ja otvorila oči, moja Marija u crnini, prođe jedna sjena crna, i rečen ti ja svekrvi, plakala od stra. I meni ona rekla, koju ću molitvu molit, i da pružin roge, i rekla mi da ako mogu da je uvatin rukon i da je ne puštan do zore, i da ću ujutro znat ko je. Ali nisan je uvatila, ona ošla, di san ja, a di je prozor.”¹¹⁵

¹¹² Fischer, Helmut, *Stari demoni – novi konteksti: demonski likovi u suvremenim predajama*, Narodna umjetnost: hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku, br. 40 (2), Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb, 2003., str. 29.

¹¹³ Zapisala sam 2018. godine. Kazao mi je u Lučanama Stipe Đipalo.

¹¹⁴ Isto.

¹¹⁵ Zapisala sam 2020. godine. Kazala mi je na Radošiću Sanja Vučković.

U Zagori se vjeruje da se „more rađaju u košuljici bijele boje i da bi oslobodili dijete te košuljice koristila se basma: *Nije vila ni vištica nego prava kršćanica*. Korištenjem basme dijete bi se oslobađalo košuljice. Mnoge su basme protiv more. Mora je hroma u basmama te se od nje zahtijeva da bude doma, jer su joj puti bati, a zemlja joj je uzda; od svetoga Ivana je sapeta, od Boga prokleta. Smatra se da naziv *mora* potječe od glagola *umoriti* jer ona *mori* čovjeka dok spava. Hrvati vjeruju da su more uvijek netko iz susjedstva, netko tko pozna žrtvu i želi joj učiniti nešto loše. U Njemačkoj i skandinavskim zemljama smatra se da su more djevojke rođene od majki koje su, kad su bile trudne, uzimale placentu od novorođene ždrebadi, nabadale je na štap, i zatim gole pretrčavale ispod nje. Vjerovanje je bilo da kad to učine, imat će lakši porod, ali stradavala bi djeca: dječaci bi postajali vukodlaci, a djevojčice more.“¹¹⁶

3.3.2. Vještice

U hrvatskoj tradicijskoj kulturi vjerovanje je da su vještice stupile su *u savez s đavolom* pogodbom koja se potpisivala krvlju. U hrvatskim predajama vještice su „stvarna ženska osoba bi đavlu prodala dušu, a đavao bi njoj dao *natprirodne moći*. Zamišljane su kako jašu na metli s grbom na leđima i dugim nosom. Ulazile su kroz ključanice, spolno bludničile s đavolom, jele djecu, držale tajne sastanke, spremale masti za ljubavne napitke, izazivale razne bolesti i ludilo, gušile pri spavanju itd. Prva je vještica spaljena u Tuluzi, a posljednja 1793. godine u Posanu. Neki misle da je u tom razdoblju spaljeno do milijun vještica. Marija Terezija je 1758. godine zabranila spaljivanje vještica u Hrvatskoj. Vladalo je vjerovanje da postoje i lijepe vještice jer đavao voli sve što je naočito. Radi se distinkcija između vještica u bajkama i demonološkim predajama. Vještica je u bajci bezimena i zla, a u predaji to je stvarna osoba koja nanosi zlo. Vještice se još nazivaju: *more, strige, coprnice, babe, stuhe*. (...) Vještice su se poimale kao bića sa zlim srcem, zlim očima, a duša im je bila đavolja. Vrijeme okupljanja je uvijek bilo oko ponoći ili u sumrak na posebnim mjestima gdje bi pričale komu su napakostile i tko je sljedeći. Bacale su uroke i donosile su nesreću. Još je karakteristično za vještice da su se mogu pretvarati u životinje (muhu, mačku, leptira, kozu itd.), a neka su pučka vjerovanja da vještice životinju mogu učiniti nepokretnom, a takvu jednu predaju zabilježio je profesor Marko Dragić:

¹¹⁶ Dragić, Marko, *Tradicijske priče iz Zagore*, Književni krug Split; Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split 2017., str. 98-99.

E njezin muž. Dobar je on bio čovjek. Govorio joj je, šta imaš posla sa ženom. Oću. Oću. Eto ti je đavle. A je, i zavatili se. Nemoš ništa, šta's s njom. Tako isto njezinoj tamo raci, a Bože moj, zna svak. Od te mora si čuvat blago. A sve, pružali vako, kad bi pronila, roge ispod suknje. Odma na životinju djeluje nepokretna.“¹¹⁷

3.3.3. Vukodlaci

Termini vampirizam i krvopijstvo u zoologiju označavaju komarce, pijavice i šišmiše.¹¹⁸ Riječ vampir slavenskog je porijekla: u ruskom jeziku *opyr* znači obamrlost, a u poljskom *sablasi*.¹¹⁹ U opseg značenja riječi ulaze objašnjenja: trodimenzionalna mrtva osoba, mrtvac koji nije otišao, vještac, čovjek koji se može pretvoriti u vuka. Vukodlak u Zagori nema mnogo poveznica s fantastičnim bićem koje vidamo svakodnevno u popularnoj i medijskoj kulturi.¹²⁰ „U Zagori vukodlak nastaje preobrazbom pokojnika koji je bio zao tijekom života, a transformacija se događa za vrijeme punog mjeseca nakon što je prošlo četrdeset dana od pokojnikove smrti. Karakteristike vukodlaka su: hoda po naseljenom mjestu i traži snažnije muškarce i mladiće da bi se hrvaio s njima; pojavljuje se kao bijeli čovjek divovskog rasta koji vreba žrtve; napada noću; žrtve su osobe koje su se našle pred njim na otvorenom mjestu; nadčovječne je snage. Suvremena etnografija je istraživanjem pronašla drugačiju interpretaciju pojave vukodlaka. Kao glavni razlozi pojave vukodlaka u mjestima navode se ekonomska kriza, zatim pljačka ili pak obična šala. Pojedini mještani iskorištavaju strah i poganstvo okoline u natprirodna bića pa različitim trikovima i obmanama iskorištavaju situaciju u svoju korist.“¹²¹ Takvu situaciju možemo vidjeti u sljedećem primjeru kazivača.

U zemanje nije bilo auta ko danas, nego se roba vozala kočijama. Plaće rudarima u Lučanima su se vozile kočijama. Bili su rudnici, bakra i sadra se kopala na Visokoj i u Ruduši. I znalo se da se njima vozu pare. Pojavili su ti se neki lopovi koji su se oblačili u mišine, svašta bi na sebe stavili i plašili bi ljude. Klapali bi i skakali ispred njih tako da oni misle da su oni vukodlaci i da ih pristraše pa da uteku, a ovi bi in uzeli pare iz

¹¹⁷ Dragić, Marko, *Tradicijske priče iz Zagore*, Književni krug Split; Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split 2017., str. 81-87.

¹¹⁸ Barešin, Sandra, Vampiri u popularnoj i pučkoj kulturi. *Ethnologica Dalmatica*, 23 (1), Split, 2016., str. 6.

¹¹⁹ Isto.

¹²⁰ Jureta, Ante, *Demonska bića u Zagori*, *Ethnologica Dalmatica*, 24 (1), Split, 2017., str. 54.

¹²¹ Isto.

*kočija. Zato su ti šta su tamo živili i otišli u Brnaze i Čitluk, pokupovali ljudi zemlju, pobigli od stra.*¹²²

Po narodnom vjerovanju vukodlaci su mrtvaci „koji su se zbog teških grijeha četrdeset dana nakon smrti ustajali iz groba. Ako su tijekom života bili pijanice, pojavljivali bi se kao mješina puna vina, a ako nisu bili pijanice, pojavljivali su se u obliku mješine pune vodom. Narod ih još naziva kudlacima ili kodlacima. Zli su i uvijek su nastojali naškoditi čovjeku, a često uzimaju različite životinjske oblike. Prema pričama oni se okupljaju na raskrižjima putova od dvadeset tri do dvadeset četiri sata. Po narodnom vjerovanju zauvijek bi nestali kada bi bili probodeni glogovim kolcem (ili sa sedam glogovih kolaca) ili drenovim kolcem, po mogućnosti uz pratnju tri svećenika i zvonara.“¹²³

3.3.4. Uroci

Istok Europe karakterizira vjerovanje u ostvarivanje proklinjanja i uroka. Područja koja zahvaća ovakva pojava su zemlje jugoistočne Europe, odnosno područje Balkana, zemlje Sredozemlja i naročito područje Bliskog istoka.¹²⁴ „Ustaljeno je vjerovanje da su stoka, odrasli, djeca, voćnjaci i druga posjedovanja podložni urokljivosti koja nastaje pogledom urokljivih očiju. Uroke govore vještice, a ovaj naziv se najčešće pripisivao ženama određenog estetskog izgleda, npr. šarenih očiju.“¹²⁵ U sljedećem primjeru riječ je o podvrsti uroka, proklinjanju. Sljedeći primjer je izuzetak kod kazivača jer objekt na kojem se ostvario urok je subjekt izricanja uroka.

U nas se u Zagori uvijek tulo muško dite. Tribalo je imat potomka koji bi naslidio prezimena i ostavštine didovine. Bio je u selu našen, ovaj jedan koji je uvijek govorijo: „Da bog da mi se rodila sva muška čeljad“. I tako njegova žena mu rodi tri lipe ćeri. I dalje je on žalio za sinon, tio je nasljednika pa je proklinja vlastitu sudbinu: „dabogda mi se rodilo muško dite pa makar bez ruke“. I šta ti se dogodi, dogodi ti se to da mu

¹²² Zapisala sam 2018. godine. Kazao mi je u Lučanama Stipe Đipalo.

¹²³ Dragić, Marko, *Tradicijske priče iz Zagore*, Književni krug Split; Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split 2017., str. 113.

¹²⁴ Dragić, Marko, *Tradicijske priče iz Zagore*, Književni krug Split; Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split 2017., str. 90.

¹²⁵ Isto.

*rodi žena žensko dite i to bez ruke.*¹²⁶

Urok na kravu

Moja svekrva bila ni luda ni pametna. Bio jedan pop Rusić na Dicmu, bio pravoslavan, nije bio naš, kaluđer se zva. I moj svekar je iša da moli babi Boga, svekrvi mojoj, ona jedna bila ni luda ni pametna, a doktori joj nisu mogli nać bolest. Onda on vodio jednu našu ženu, odavlen iz sela sa sobon, on nije zna di on stoji, a ona je iz Dicma. Došla je ode, i znala je popa, i di je crkva i sve, pa su njih dvoje išli. I on ti reće njemu, prid njon, i on je to uvik posli prid njon govorio, kaže: “Šta si poveo ovog đavla sa sobon, ima munju u očima, ja ne mogu molit.”. Nije moga molit, nije moga izustit molitvu, jer je jaće zlo u njenin očima od njegove molitve. Kaže: “Ne mogu ja od nje molit, ima munju u očima.”. Ona je imala to već u očima, ali nije ona za to znala. Ovako je fratar reka: “Ona ne zna da ona ima munju u očima.”. Moš ti š njon pričat, al' kaje nije ona kriva. A ona kad bi te pogledala sada dite, tako mladu, lipu, ona bi tebi naudila, a možda ne zna da to ima u očima. Kaluđer je to zna. One šta vidu tute, pa i blago. Moja je jetrva bila prošla, i kaže vidi krave, vidi krave, i više je pomuzla nije. Nit je ko smio ić poda nju. Kaže: “Vidi, vidi, neurekla se ona , imal' kolko mlika?”.¹²⁷

„Basma je usmeno-retorički oblik koji se pri magijskom obredu šaputao ili recitirao u svrhu zaštite čovjeka, imovine ili stoke od bolesti, demonskih sila i vremenskih nepogoda; da djevojci dođe i/ili oženi je njezin odabranik, da za vrijeme sušnih proljetnih i ljetnih dana božanstvo pokloni kišu i tako spasi ljetinu. Sinonimi koji se upotrebljavaju za basmu su: *bajalica*, *egzorcizam* i *zaklinjanje*, a narodni nazivi su *bajalica* i *bajavica*.”¹²⁸

Molitvom protiv uroka

Prikrstila san ti se ko svaku večer i ja san ti legla, bila u noćnoj, u tvornici radila. Kako neke doba noći, ja se pokrila lancunon, bilo lito. Meni s nogu, meni je ovako lancun radio, mava, a ja san spavala, ne mićen se. Išla san ti fra Ivanu Akrapu, i rekla mi žena u selu da moran molit, i šta ću molit, i pružit roge tome ko mi je to napravio. Fra Ivan mi je reka da

¹²⁶ Zapisala sam 2018. godine. Kazao mi je u Lučanama Stipe Đipalo.

¹²⁷ Zapisala sam 2020. godine. Kazala mi je na Radošiću Marija Gugić.

¹²⁸ Dragić, Marko, *Tradicijske priče iz Zagore*, Književni krug Split; Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split 2017., str. 95.

*prije rađe dođen, i ja san ti moja ti došla, i on ti je mene obuka fratarski, i on je na mene stavio ruku, poškopio me, kad je on molio, on ko da je s mene skinio teret. Bože, svlači te, ode! I da mi moći svetog Ante, blagosovio. Poškopio, i kaže: "To nosi sa sobom!". I kaže mi: "Sad ajd kući, da se slučajno nisi svratila, ni popit kavu, nemoj nigdi, nemoj slučajno se okrećat za ikin, ako ideš, ideš direktno kući."*¹²⁹

3.3.5. Irudica

Kako neki likovi imaju dugu povijest u hrvatskoj tradiciji i folkloru svjedoči pojava Irudice u predajama. „Irudica je hrvatski naziv za Herodijadinu kćerku. Hrvati joj majku zovu Poganicom, a u hrvatskoj tradicijskoj kulturi tetrah Herod naziva se Irudom. Irudica se poima kao demonsko biće u narodnom vjerovanju, koja donosi olujno nevrijeme uz zvukove jake grmljavine.“¹³⁰

Irudica kao faksijski dio književnosti vuče korijene iz Biblije, bila je žena kralja Heroda. „U hrvatskoj tradiciji Herod Antipa je poznat kao Irud. U evanđelju po Luki navodi se kao tetrah, a u evanđelju po Marku kao kralj. Preuzeo je očevu vladavinu 4. godinu po Kristu, a vladao je zemljama Galilejom i Perejom koju su činile jednu četvrtinu carstva Heroda Velikog. Predaja nalaže da su sveti Ivan Krstitelj i Herod bili prijatelji. Markovo evanđelje nam svjedoči da je Herod rado slušao Ivana Krstitelja te da ga je smatrao svetcem. Njihovo prijateljstvo prestaje onog trenutka kada je Herod uzeo ženu svoga polubrata Filipa Herodijadu te Herod baca sv. Ivana Krstitelja u tamnicu.“¹³¹ O faksijskim djelovima ove predaje pripovijeda Biblija.

Predaja dalje govori „kako je Herodijadina kćerka iz prvog braka plesala na rođendanskoj proslavi kralja Heroda, a zadivivši ga obećao joj je ispuniti jednu želju. Kćerka je za savjet pitala majku što da traži od Heroda, a ona joj je rekla da traži glavu Ivana Krstitelja na pladnju. Želja joj je bila ispunjena.“¹³² U Markovu evanđelju zapisano je:

¹²⁹ Zapisala sam 2020. godine. Kazala mi je na Radošiću Sanja Vučković.

¹³⁰ Marko Dragić, Irudica u hrvatskome folkloru, *Croatica et Slavica ladertina*, 13 (1), Sveučilište u Zadru, Odjel za kroatistiku i slavistiku, Zadar, 2017., str. 135.

¹³¹ Marko Dragić, Irudica u hrvatskome folkloru, *Croatica et Slavica ladertina*, 13 (1), Sveučilište u Zadru, Odjel za kroatistiku i slavistiku, Zadar, 2017., str. 136.

¹³² Isto. str. 137.

I dođe zgodan dan kad Herod o svom rođendanu priredi gozbu svojim velikašima, časnicima i prvacima galilejskim. (22) Uđe kći Herodijadina i zaplesa. Svidje se Herodu i sustolnicima. Kralj reče djevojci: "Zaišti od mene što god hoćeš i dat ću ti!" (23) I zakle joj se: "Što god zaišteš od mene, dat ću ti, pa bilo to i pol mojega kraljevstva." (24) Ona iziđe pa će svojoj materi: "Što da zaištem?" A ona će: "Glavu Ivana Krstitelja!" (25) I odmah žurno uđe kralju te zaište: "Hoću da mi odmah dadeš na pladnju glavu Ivana Krstitelja!" (26) Ožalosti se kralj, ali zbog zakletve i sustolnika na htjede je odbiti. (27) Kralj odmah posla krvnika i naredi da donese glavu Ivanovu. On ode, odrubi mu glavu u tavnici, (28) donese je na pladnju i dade je djevojci, a djevojka materi. (29) Kad za to dočuše Ivanovi učenici, dođu, uzmu njegovo tijelo i polože ga u grob. (Mk 6,14–29)¹³³

Prema Bibliji fakcijski podatci nalažu da je „Herod zatvorio Ivana Krstitelja petnaestu godinu vladanja cara Tiberija koji je na prijestolje stupio 14. godine i carevao do 37. godine pa se godina smrti Ivana Krstitelja smatra 29. kolovoza 29. godine. „Mnogo je suvremenih zapisa basmi i molitvi protiv Irudice. S obzirom na poimanje Irudice kao demonskog bića, Hrvati su bajali i molili protiv Irudice, a mnoge su basme protiv Irudice i drugih demonskih bića u folkloru Hrvata kristijanizirane. Većina basmi takvog karaktera promatraju se kao molitve. Motiv kukurijekanja pijetlova nalazi se u obje. Narod vjeruje da prvo kukurijekanje pijetlova briše postojanje svih demonska bića. Pijetao kao zoomorfni simbol u kršćanskoj ikonografiji alegorizira pripravnost te stoji pored sv. Petra i podsjeća na njegovu izdaju i kajanje pa dodatno simbolizira i Kristovu muku. Često se uprizoruje pored sv. Petra dok plače. Tako pijetao opominje glavu Crkve sv. Petra da suzama opere grijeh. Mnogobrojne su basme kojima se bajalo protiv oluje i drugih vremenskih nepogoda. Te basme imaju kristijaniziran sadržaj. Bajali su ih domaćini, domaćice, pastiri, putnici, težaci, držeći križ ili krunicu okrenutu prema mjestu odakle nevrijeme dolazi. Hrvatske su basme komponirane vjerskim lirskim slikama, npr.:

Križ ide po nebu,

za njim Djeva Marija sinka molila

da sv. Petru ključeve dadne

¹³³ Navodim prema: Marko Dragić, Irudica u hrvatskome folkloru, *Croatica et Slavica Iadertina*, 13 (1), Sveučilište u Zadru, Odjel za kroatistiku i slavistiku, Zadar, 2017., str. 138.

da otvori sveti raj
gdje anđeli igraju,
gdje dječica bacaju;
Djeva je cvijeće nabrala
*i njime polje prekrila i dr.*¹³⁴

Na području Sinja Irudica također ima svoju tradiciju. „Tradicijskom molitvom Sinjani mole sv. Petra i sv. Iliju koji grome *odgrmi* te svetu ružu Mariju:

Biži, biži, Irudice,
majka ti je Poganica!
Sveti Petre i Ilija,
koji grome odgrmiš;
sveta ružo Marijo,
koja Boga rodi,
Ivan ga je krstio!
Krsti, Ivane, i mene,
*kano Boga i sebe!*¹³⁵

Profesor Marko Dragić navedenu molitvu zabilježio je u Sinju, a jednu i na Gljevu kod Sinja u kojoj se moli protiv grmljavinskog nevremena:

„Zdravo, anđele Gabrijele,
po nebu su strile letile,
po moru se vozila galija,

¹³⁴ Marko Dragić, Irudica u hrvatskome folkloru, *Croatica et Slavica ladertina*, 13 (1), Sveučilište u Zadru, Odjel za kroatistiku i slavistiku, Zadar, 2017., str. 140-141.

¹³⁵ Marko Dragić, Irudica u hrvatskome folkloru, *Croatica et Slavica ladertina*, 13 (1), Sveučilište u Zadru, Odjel za kroatistiku i slavistiku, Zadar, 2017., str. 150.

pomoga nas Isus i Marija.

Pazi! Sv. Petar i Nikola ognjeni

koji gromova odgoni

biži, biži, Irudica

od Boga si prokletica

od Ilije gromoćnika

*duši našoj pomoćnika!*¹³⁶.

3.3.6. Đavao pretvoren u životinje

U kršćanstvu đavao poprima različite nazive: „Sotona, Beelzbub, Belijal, Vrag, Demon, Lucifer, Napasnik. Poprima različite oblike u kršćanskoj ikonografiji pa tako je najčešće predodčen kao ružni demon (životinjski hibrid) ili kao preruđeni redovnik u habitu i kukuljici, s brojanicama za pojasom. Odaju ga rogovi, životinjski oćnjaci, pandže, kozji papci, rep i sl.“¹³⁷ „Izvori kršćanske demonologije nalaze se u nasljeđu starozavjetnih vjerovanja, nastavljaju se u rijećima i postupcima Kristovim, u izvještajima Evandjelja, u mislima apostolskih poslanica i viđenjima Apokalipse. Iako predodžbe u svim tim izvorima nisu ujednaćene, ipak su Sotona i zli dusi shvaćeni kao osobe s inteligencijom, s inicijativom, moći i mogućnostima djelovanja koje idu dotle da mogu i opsjednuti ljude, mućiti ih duševno i tjelesno i ćak upravljati djelovanjem opsjednutih. U ikonografiji oni su i mućitelji prokletnika u paklu. Njih uvijek karakterizira otpor i pobuna u odnosu prema Božjem autoritetu i uloga varke, zlobe, spletaka i zavodjenja u odnosu prema ljudima. Ta se misaona linija provlaći već od prve knjige Biblije, od Knjige Postanka s motivom Zmije. U kršćanskoj ikonografiji Sotona i zli dusi prikazuju se u mnogo oblika, i to kao: zmija (prvi grijeh), zmaj (Apokalipsa) te nakazni životinjski hibrid, koji su srednjovjekovni teatar i srednjovjekovna ikonografija sveli na burleskno i karikaturalno. Srednjovjekovni đavli ovoga tipa neodjeveni su, dlakavi, kose raskuštrane u ćupercima i plamićcima, usta su im prorezana od uha do uha, strše im šiljaste uši, imaju kozje noge s

¹³⁶ Isto.

¹³⁷ Badurina, Anđelko i sur., *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1990., str. 419

papcima poput antiknih satira, na glavi im rastu rogovi, na rukama i nogama često imaju čaporke umjesto nokata, rep im je poput majmunova, a krila poput šišmiševih. Oni hodaju i lete. Obično su crne boje, ali ih ima i crvenih poput vatre ili zelenih poput gmazova ili (simbolične boje) otrova. “¹³⁸

U narodnom vjerovanju predodžba *đavla* najviše odgovara srednjovjekovnoj predodžbi gdje se događa preobrazba u „magarca (*orko, maminjorga, pakleni magarac*), mačku (*mačić*), crnog ovna, psa i ljudima činio zlo. Na području Dalmacije *mačić* je podrazumijevao ubijenu djecu koja su se noću pojavljivala. Zanimljiva je pojava maminjorge koji su se pojavljivali pred ljudima noću, podvlačili im se pod noge te kada bi ih ljudi bili prisiljeni uzjašiti, nosali su ih po selima, planinama, bespućima, sve do prvih pijetlova.“¹³⁹ Profesor Marko Dragić s područja Dalmatinske zagore (Neorić) prenosi upravo predaju o *maminjorgi* ili *paklenom magarcu*:

„Jedan je iša iz gostionice kući, bio je malo i umoran. I kad je iša, govori: “Da mi je sad đava, uzjašio bi na nj, samo da dođen prije kući.” Međutin, kad je on to reka, nije stalo malo, razmiš, eto jedan magarac kraj puta. I on uzjaši na nj. I kad je taj magarac doša, gonio ga je cilu noć, nije on moga sać s njega! Tako da je on, kad su prvi pivci zapivali...onda moć ti mračni sila prestaje da važi. Kad je taj prvi pivac zapiva oko tri i po sata, on je jednput osta na mistu... Bio je malo dalje od kuće, u nekon šumici, tako da je ipak došo kući“¹⁴⁰.

3.3.7. Čaratani

„Čaratani (od glagola *čarati*) su česta bića u demonološkim predajama. Čaratanima su se zvali muškarci koji su se mogli pretvoriti u orla. U letu bi ostavljali za sobom tragove, a krupa se uvijek zametala iznad Oravlja, a čaratan je letio pred olujom. Od oluje i krupe se borilo zvonima (čest motiv u borbi protiv negativnih sila). Južni Slaveni, a među njima i Hrvati, vjerovali su da čarobnjaci (sotovnjaci, čaratani, grabancijaši), znadu kojekakve čarolije, a naročito da znaju utjecati na vrijeme, tj izazivati krupu. Zadnje pojave u narodnima pričama govore o čarobnjacima koji su gonili i jahali zmajevе i tako jezdili po zraku. Takva letenja

¹³⁸ Badurina, Anđelko i sur., *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1990., str. 541.

¹³⁹ Dragić, Marko, *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti* (Fakultetski udžbenik), Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008., str. 442.

¹⁴⁰ Isto. str. 441.

prate, prema narodnim pričama, oluja i krupa. Na različitim područjima, čaratani poprimaju različite nazive pa tako u istočnoj Hercegovini demonološka bića, koja predvode olujno nevrijeme, nazivaju stuhaćima.“¹⁴¹

3.3.8. Plašila (utvare, prikaze) i kučibabe

Narod pripovijeda „da postoje i određena mjesta koja donose nesreću te se kod ljudi pojavljivao strah pri prolasku noću pokraj njih. To se osobito odnosilo na groblja. Ta zla bića narod je nazivao plašilima ili strašilima. Kod djece su izazivala osjećaj straha, ali ni odrasli nisu bili ravnodušni prema njima. Taj je strah zabilježen i u gangi:

Ja na silo, plašilo me srilo.

Gospe moja, stra ti me je bilo!.

Uz *plašila* zanimljive su *kučibabe* (*babe kukače*) kojih su se samo plašili najmlađi. One su izmišljene da bi zaštitile djecu od mogućih pogibelji na određenim mjestima i u određenim situacijama. Na taj način se djecu upozoravalo da se ne približavaju bunarima, čatrnjama ili obalama rijeka jer će ih *kučibaba kukača zakučiti* i privući sebi. Time se zapravo plašilo djecu kako bih se odvratio od nepoželjnih i po život opasnih mjesta i radnji. Zanimljivo je kako su ta bića djelovala samo noću pa se vjerovalo da je spas od takvih bića bio pjev pijetla u rano jutro. Smatralo se da je najkobnije doba mrkla noć ili gluho doba. Vjerovanje je bilo da neke životinje osjećaju ili vide nadnaravna bića. Primjerice, konj bi pri prolasku kraj određenih mjesta ostao nepomičan. Ne bi hodao, a nogama bi kopao. Ljudi su zbog toga nosili blagoslovljenu sol i vodu. Protiv navedenog najmoćnije sredstvo bile su *moći*, naravno uz molitvu. Vjerovalo se da ljudi koji noću putuju s konjem da će preživjeti jer konj bi zaobilazio mjesta s demonima.“¹⁴²

¹⁴¹ Anita Kežić Azinović; Marko Dragić, *Demonološke predaje Hrvata u Ljubuškom. Hercegovina*, godišnjak za kulturno i povijesno naslijeđe, 20. Mostar 2006, str. 69-88.

¹⁴² Anita Kežić Azinović; Marko Dragić, *Demonološke predaje Hrvata u Ljubuškom. Hercegovina*, godišnjak za kulturno i povijesno naslijeđe, 20. Mostar 2006, str. 69-71.

3.4. Eshatološke predaje

Eshatološke predaje su žanr predaja kojima se pripovijeda „o potresnim pojavama ubijene tek rođene izvanbračne djece, umrle nekrštene djece ili o ubijenim odraslim osobama. Umrle nekrštena djeca ili ubijena djeca pojavljivala su se noću u bijelim haljinicama sa svijećom u ruci. Takva djeca su se u različitim regijama različito zvala, u zapadnoj Hercegovini tu djecu zvali su *krivljavcima*, u istočnoj Hercegovini *drekavcima*, u dubrovačkom kraju *tintilinićima*, a nekad i *tintama*. Ova vrsta predaje se još odnosi na mrtve koji su ustali iz groba jer nisu ispovjedili sve grijeha. Ukazivali su se samo svojim obiteljima i iskazivanjem nekazanog grijeha nestajala su zauvijek.“¹⁴³

4. Odjeci usmenih predaja

Usmena književnost i povijesne predaje i danas utječu na književno, likovno i glazbeno stvaralaštvo utječući na cijelu jednu kulturu. „Čovjekov život i kultura su totalitet sa svojim glavnim i neodređenim, poroznim, ali ne i transcedentalnim granicama, nego s granicama koje neprestano izmiču. Kultura obilježava okvir čovjekova identiteta. Kultura je zaliha znanja iz koje sudionici komuniciranja crpe informacije o predmetu sporazumijevanja. Kulture su dinamične: nastaju i nestaju, dijele se i slijevaju jedna u drugu. Raspoznamo odnose između osam velikih kultura. To su: zapadna, konfucijska, japanska, islamska, hinduistička, slavenskopravoslavna, latinskoamerička i afrička. Zapadna kultura ima dvije glavne varijante: europsku i sjevernoameričku, islam pak arapsku, tursku i malajsku. U europskom prostoru postoje vrijednosni sistemi katolicizma, pravoslavlja i islamizma, te različiti filozofski i pravni sustavi zapadnih i istočnih kultura.“¹⁴⁴

Usmena književnost Hrvata baštini dugu tradiciju slavenske mitologije i kršćanstva. Usmena književnost, uostalom, sadržava i ikonološke značajke, isprepletenost fikcije i povijesnih podataka stvarajući suvremeno narodno pripovijedanje. „Promišljanje naravi istine književnog diskursa otežava i suvremeni postmoderni mentalitet (...). Tako jedan od najznačajnijih glasova postmoderne kulture Michel Foucault u knjizi *Znanje i moć* tvrdi da je »istina od ovoga svijeta: ona je stvorena zahvaljujući mnogostrukim prisilama. I sadrži

¹⁴³ Dragić, Marko. *Hrvatska usmena književnost Bosne i Hercegovine, proza, drama i mikrostrukture*, Sarajevo: MH u Sarajevu, HKD Napredak Sarajevo, 2005., str. 32.

¹⁴⁴ Vreg, France. "Europska kultura i turističko komuniciranje." *Informatologia*, vol. 40, br. 3, 2007, str. 181.

obvezatne efekte moći. Svako društvo ima svoj režim istine, svoju opću politiku istine: to jest istu vrstu diskursa koju prihvaća i čini da djeluje kao istina (...) mehanizme i instance koji omogućavaju da se razlikuju istiniti ili pogrešni izričaji, način na koji se sankcioniraju jedni i drugi; tehnike i postupke koji se koriste da se dođe do istine; status onih koji su zaduženi za to da naznače što funkcionira kao istinito.“¹⁴⁵ „Kontinuitet bez jačih semantičkopoetičkih rezova možemo zvati tradicijom i tako upisati moment prijenosa sustava vrijednosti u najširem smislu te riješi, kao načela na kojima počivaju kohezijske veze pojedine grupe. Sami pripadnici grupe (od obitelji i društvene zajednice do ideje države-nacije) te veze prepoznaju u mjestima/momentima identifikacije, jednako kao što pojedinac vlastiti identitet gradi na biografskom kontinuitetu.“¹⁴⁶

Fenomen je usmene književnosti što kroz žive predaje fikcionalni svijet postaje materijalizirana stvarnost. Priče i predaje navedene u ovom radu svjedoče osim o bogatstvu usmeno-književne tako i nematerijalne kulturne baštine u Zagori s naglaskom na područje Sinja i cetinskog kraja. Sinj danas kroz održavanje jedinstvenog konjičkog viteškog natjecanja čuva tradicionalne vrednote proteklih naraštaja. U razmjerima sve masovnijeg turizma, Alka se manje doživljava kao povijesni događaj, a više kao proizvod kulturnog turizma. Usmena književnost i proučavanje iste donosi raskrinkavanje poimanja koje pruža turistički diskurs i pokazuje koliko je punine izostavljeno u onome što stoji iza jednog turističkog proizvoda, a izostavljena je književnost, tradicija, povijest umjetnosti, ali i sami usmeni pripovjedači.

Vitalnost usmene književnosti svjedoči činjenica da su do naših dana sačuvane predaje i druge usmenoknjiževne vrste. Najviše je demonoloških predaja koje narod pripovijeda, za razliku od eshatoloških predaja kojih je u Zagori jako malo. Demonološke predaje govore o demonskim bićima, vješticama, morama, vješćima, irudici, đavolu pretvorenom u životinje i vukodlacima. Pripovijeda se i što se radilo kako bi se zaštitilo od demonskih bića. U mnogim mitskim i demonološkim predajama spominju se i stvarne osobe. Sve priče imaju estetsku i životnu funkciju, Tradicijska kulturna baština najzaslužnijom je za očuvanje identiteta svakoga naroda. U toj baštini sadržano je višestoljetno i višemilenijsko iskustvo.“¹⁴⁷

¹⁴⁵ Šimić, Krešimir. "Istinitost fikcionalnog u svjetlu pneumatološke teologije istine." *Bogoslovska smotra* 74, br. 3, 2004., str. 732

¹⁴⁶ Zlatar Violić, Andrea. "Poslovi povjesničara književnosti ili svijeću protiv satova." *Croatica*, vol. 41, br. 61, 2017, str. 384.

¹⁴⁷ Dragić, Marko, *Tradicijske priče iz Zagore*, Književni krug Split; Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split 2017., str. 192.

Usmena književnost je općedruštveno korisna. Opći je trend u svijetu proučavanje nematerijalne kulturne baštine (usmene predaje, običaja, obreda i tradicijskih obrta), koja je i prema UNESCO-voj Konvenciji iz 2003. godine ključni segment prepoznavanja i definiranja kulturnih identiteta koji su osobito ugroženi.¹⁴⁸ Nematerijalna kulturna baština dio je multidimenzionalnog svijeta usmene književnosti koje čine i druge grane znanosti, pa se tako usmena književnost može služiti i ikonološkom interpretacijom, metodom povijesti umjetnosti. „Izvanknjiževne funkcije, koje osim samog usmenog funkcioniranja obilježuju usmenu književnost, često su dio drugog područja umjetnosti, ili se interpretiraju ili stvaraju najuže povezano s nekom drugom umjetnošću, ili pak pripadaju i praktičnom životu.“¹⁴⁹ Stoga, „povijest književnosti mora što je više moguće obuhvatiti povijest cijelog komunikacijskog sustava književnosti, ne samo sukcesiju autora i djela, kao što je to bivalo.“¹⁵⁰

5. Zaključak

Usmena književnost i povijesne predaje i danas utječu na književno, likovno i glazbeno stvaralaštvo utječući na cijelu jednu kulturu. Usmena književnost kao nadpojam sadržava ikonološke značajke, isprepletenost fikcije u nedostatku faksije i povijesnih podataka stvarajući suvremeno narodno pripovijedanje. Osim što su povijesne osobe dio faksijskog dijela analize rada, svakako ne treba zaboraviti spomenuti da su i usmeni pripovjedači dio tog usmenoknjiževnog ciklusa. Također prema parametrima koje Doležel spominje u svom djelu *Heterokosmika* (.) oni pridodaju i zasićenosti kao važnom elementu „nepoznatog“ u stvaranju fiksijskog svijeta.

Koristeći se teorijom iznesenom u podnaslovu *Fikcija i faksija u usmenoj književnosti*, zaključuje se da je pojam *faksije* povezan je s logikom i znanošću, a pojam *fikcije* povezan je s umjetnošću. Pojam fikcije definira se kao nešto neistinito. Fikcija je vještina potrebna za kreiranje kreativnih književnih djela. Općenito, narativi ne pripovijedaju istinu, već pričaju

¹⁴⁸Dragić, Marko, *Općedruštveni značaj usmene književnosti*, Zbornik radova Utjecaj hrvatske usmene tradicije u suvremenoj književnosti za djecu i mlade, Gradska knjižnica Marka Marulića Split, Split, 2014, str. 16-25.

¹⁴⁹ Perić-Polonijo, Tanja. "Povijest hrvatske književnosti, knjiga 1, Usmena i pučka književnost, Liber-Mladost, Zagreb 1978, 662 str. (Maja Bošković-Stulli, Usmena književnost, str. 7-353. i 641-651)." *Narodna umjetnost*, vol. 17, br. 1, 1980, str. 350.

¹⁵⁰ Žmegač, Viktor, *Književnost i zbilja*, Školska knjiga, Zagreb, 1982., str. 32-33.

priču. Priče su u književnosti obično višedimenzionalni prostori u kojima različiti čimbenici grade cjelinu, primjerice, povijesno različite verzije istih priča koje međusobno povezuju tijekom događaja ili možda različiti modaliteti povezivanja. Usmena književnost se tako služi fikcijskim i fakcijskim modalitetima da bi se stvorila potpunija predaja u kojoj različiti čimbenici zajednički djeluju. Tako povijesna osoba Andrijica Šimić ostavlja traga u usmenoj književnosti Sinja i okolice. Dio fakcijskog svijeta usmenih predaja Sinja i okolice čini predaja starohrvatske teme o izvoru Kosincu koja baštini ime prema Kosincu, jednom od petorice braće koji su predvodili Hrvate u današnje krajeve. Zatim, navedena su stradanja pod osmanskom vlašću s primjerom iz Otoka Sinjskog te vitezovi Vučkovići kao povijesne osobe i književni likovi. Kao napoznatiji primjer fikcijsko-fakcijskog svijeta usmenih predaja Sinja i okolice ističe se legenda o slici Čudotvorne Gospe Sinjske. Kako je i sama stvarnost, dakle fakcija, multimodalna, tako su i diskursi koje čovjek stvara, a na primjeru obrane Sinja i slike Gospe Sinjske pokazuje se kako je povijesni diskurs iznjedrio neke druge diskurse kroz moduse govora i pisma, a uostalom i slike Gospe Sinjske.

Brojnost demonoloških predaja svjedoči o tome da je mitsko-demonološko vječna tema i da ga ni suvremeni oblici života nisu uspjeli potisnuti iz svijesti i kazivanja puka. Tradicija usmenog kazivanja je živ proces. Iz mitskog svijeta na području Sinja i okolice kod pripovjedača izdvojene su predaje s motivima vile, lastavice i duge. Iz demonološkog svijeta izdvajaju se predaje s motivima more, vještice, vukodlaci, uroci, Irudica, đavao pretvoren u životinje, čaratani te plašila. Na kraju, na primjeru fakcije i fikcije u predajama Sinja i okolice vidi se kako kršćanski diskurs koji ima dugu povijest i značenje nije utjecao na potiskivanje slavenske ostavštine te da je ona ostala u svijesti i tradiciji naroda i usmene književnosti.

Literatura

1. Badurina, Anđelko i sur., *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1990.
2. Barešin, Sandra, Vampiri u popularnoj i pučkoj kulturi. *Ethnologica Dalmatica*, 23 (1), Split, 2016.
3. Bilić, Darka. Svetište Gospe Sinjske na nacrtima iz arhiva Franjevačkog samostana u Sinju, Franjevačka provincija Presvetog Okupitelja, Split, Institut za povijest umjetnosti, Zagreb, Franjevački samostan Gospe Sinjske, Sinj, 2017.

4. Buljubašić, Eni. „O multimodalnoj stilistici.“, *Svijet stila, stanja stilistike*, Ryznar, Anera (ur.) .Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2015. str. (Pristup: 20.1.2023.)
5. Bošković Stulli, Maja, Zečević Divna, *Usmena i pučka književnost*, knj.1. u *Povijest hrvatske književnosti*, Mladost, Zagreb. 1978.
6. Bošković-Stulli, Maja. "Jagić o usmenim pripovijetkama*." *Narodna umjetnost*, vol. 20, br. 1, 1983, str. 9-22.
7. Bošković-Stulli, Maja. *Usmena književnost kao umjetnost riječi*. Mladost, Zagreb, 1975.
8. Bošković-Stulli, Maja. "O usmenoj književnosti izvan izvornoga konteksta." *Narodna umjetnost*, vol. 19, br. 1, 1982, str. 41-55.
9. Botica, Stipe, *Povijest hrvatske usmene književnosti*, Školska knjiga, Zagreb, 2013.
10. Botica, Stipe, *Lijepa naša baština: književno-antropološke teme*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 1998.
11. Doležel, Ljubomir. *Heterokosmika: Fikcija i mogući svetovi*, Službeni glasnik, Beograd, 2008.
12. Dragić, Marko, *Hajdučki harambaša Andrija Šimić po čijim vrlinama je nazvan HNK Hajduk*, *Kulturna baština* 46. Split, 2020, 292-332.
13. Dragić, Marko, *Povijesne i etiološke predaje iz Otoka Sinjskoga. Tragovi tradicije, znakovi kulture (Zbornik u čast Stipi Botici)* (ur. Evelina Rudan; Davor Nikolić; Josipa Tomašić) Hrvatska sveučilišna naklada, Hrvatsko filološko društvo, Matica hrvatska. Zagreb, 2018. 283.-297.
14. Dragić, Marko. *Vile u tradicijskim pričama šibenskoga i splitskoga zaleđa. Godišnjak Titius 10*. Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2017., 219.-240.
15. Dragić, Marko. *Tradicijske priče iz Zagore*, Književni krug Split; Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split 2017.
16. Dragić, Marko. *Irudica u hrvatskome folkloru*, *Croatica et Slavica Iadertina*, 13 (1), Sveučilište u Zadru, Odjel za kroatistiku i slavistiku, Zadar, 2017. 135-155.

17. Dragić, Marko. Legende i svjedočanstva o čudotvornoj slici Gospe Sinjske, *Croatica et Slavica Iadertina* 12 (1), Sveučilište u Zadru, Odjel za kroatistiku i slavistiku, Zadar, 2016., str. 153-177.
18. Dragić, Marko. Sveti Jakov Markijski u predajama i legendama Hrvata, Jakov Markijski i njegovo djelovanje u Bosni: zbornik radova. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet; Deževica: Župa Gospe Snježne, 2016, str. 241-260.
19. Dragić, Marko, Općedruštveni značaj usmene književnosti, Zbornik radova Utjecaj hrvatske usmene tradicije u suvremenoj književnosti za djecu i mlade, Gradska knjižnica Marka Marulića Split, Split, 2014, str. 16-25.
20. Dragić, Marko, Danak u krvi u romanu „Na Drini ćuprija“ i u suvremenom pripovijedanju, *HUM časopis Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Mostaru*, br. 8, Mostar, 2012., str. 123.-140.
21. Dragić, Marko, Etiologija izreke „Šaptom Bosna poginu“, *Školski vjesnik, časopis za pedagoška i školska pitanja*, 60 (3). Split, 2011., str. 361-382.
22. Dragić, Marko. Harač i drugi zločini u Mažuranićevom spjevu „Smrt Smail-age Čengića“ i suvremenom narodnome pripovijedanju, Zbornik: Ivan Mažuranić (1814-1890) i Crna Gora, HCDP "Croatica - Montenegrina" RH & CKD "Montenegro - Montenergina" u Osijeku & Institut za crnogorski jezik i jezikoslovlje "Vojislav P. Nikčević" - Cetinje, Cetinje – Osijek, 2011., str. 379-411.
23. Dragić, Marko. Starohrvatske povijesne teme u suvremenom narodnom pripovijedanju. Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Splitu, 2-3, Split, 2009., str. 21.-44.
24. Dragić, Marko, Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti. Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008.
25. Dragić, Marko, Ilirske teme u suvremenom narodnome pripovijedanju, «Osmišljavanja» Zbornik u čast 80. rođendana akademika Miroslava Šicela, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, FF –Press, priredio Vinko Brešić, Zagreb 2007, str. 153-171.
26. Dragić, Marko. Hrvatska usmena književnost Bosne i Hercegovine, proza, drama i mikrostrukture, Sarajevo: MH u Sarajevu, HKD Napredak Sarajevo. 2005.

27. Dragić, Marko. Zbilja o knezovima Nakićima i Vučkovićima u "Razgovoru ugodnom" i tradiciji Školski vjesnik, časopis za pedagoška i školska pitanja 52. (3-4) Split 2003, str. 283-295.
28. Dragić, Marko. Od Kozigrada do Zvonigrada: hrvatske predaje i legende iz Bosne i Hercegovine (II). Baška Voda-Mostar-Zagreb: Mala nakladna kuća Sv. Jure i Zajednica izdanja ranjeni labud. 2001.
29. Dragić, Marko. Deset kamenih mačeva: hrvatske predaje i legende iz Bosne i Hercegovine, (I). Mala nakladna kuća Sveti Jure. Baška Voda, 1999.
30. Dragić, Marko. *Zakopano zvono*. Mala nakladna kuća Sveti Jure. Baška Voda, 2006.
31. Fischer, Helmut. *Stari demoni – novi konteksti: demonski likovi u suvremenim predajama*, Narodna umjetnost : hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku, br. 40 (2), Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb, 2003., str. 29-40.
32. Jureta, Ante, *Demonska bića u Zagori*, Ethnologica Dalmatica, 24 (1), Split, 2017., str. 43-57.
33. Kačić Miošić, Andrija. Razgovor ugodni naroda slovinskoga, Knjižara A. Jakić, Zagreb, 1862.
34. Kekez, Josip. "Međuprožimanje usmene i pisane srednjovjekovne hrvatske književnosti." *Croatica*, vol. 8, br. 9-10, 1977, str. 7-58.
35. Kežić Azinović, Anita; Dragić, Marko. Demonološke predaje Hrvata u Ljubuškom. Hercegovina, godišnjak za kulturno i povijesno naslijeđe, 20. Mostar 2006, str. 63-88.
36. Luetić, Josip. "Prilog upoznavanju gusarenja na Jadranu u 17. stoljeću (Dubrovnik i Marche između turskih gusara)." *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku*, vol. , br. 15-16, 1978, str. 97-112.
37. Marković, Ivan. *Sinj i njegovo slavlje: god. 1887.: spomen-knjiga su 11 slika*, Dionička tiskara, Zagreb, 1898.
38. Mutanen, Arto. "Semantika mogućih svjetova, fikcija i kreativnost." *Metodički ogledi* 21, br. 2 (2014): 53-69.
39. Ong Walter J., *Orality and Literacy*, 30th edition, Routledge, Oxon, 2012.
40. Perić-Polonijo, Tanja. "Povijest hrvatske književnosti, knjiga 1, Usmena i pučka književnost, Liber-Mladost, Zagreb 1978, 662 str. (Maja Bošković-Stulli, Usmena

- književnost, str. 7-353. i 641-651)." Narodna umjetnost, vol. 17, br. 1, 1980, str. 349-354.
41. Prijatelj Pavičić, Ivana, Kroz Marijin ružičnjak: zapadna marijanska ikonografija u dalmatinskom slikarstvu od 14. do 18. stoljeća, Split, Književni krug, 1998.
 42. Skok, Petar. Etimologijski rječnik hrvatskog ili srpskoga jezika, knj. 1: A-J, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1971.
 43. Solar, Milivoj. Teorija književnosti, Školska knjiga, Zagreb, 2005.
 44. Soldo, Josip Ante. Sinjska spomenica 1715-1965., Franjevački provincijalat, Sinj, 1965.
 45. Skoko, Iko. "Pojam i definicije kulture." Hum, vol. , br. 5, 2009, str. 365-370.
 46. Šimić, Krešimir, "Istinitost fikcionalnog u svjetlu pneumatološke teologije istine." *Bogoslovska smotra*, vol. 74, br. 3, 2004, str. 729-758.
 47. Škvorc, Boris. "Odnos (povijesti) književnosti i povijesti (kao pri/povijesti) – drugi dio." *Nove teorije*, vol. 3, br. 1, 2021, str. 120-149.
 48. Tkalčić, Marina. Vile i vilinska pedagogija u novopoganskim duhovnostima u Hrvatskoj, *Studia ethnologica Croatica*, 27(1), Zagreb, 2015., str. 189-246.
 49. Vreg, France. "Europska kultura i turističko komuniciranje." *Informatologia*, vol. 40, br. 3, 2007, str. 180-188.
 50. Zlatar Violić, Andrea. "Poslovi povjesničara književnosti ili sviješću protiv satova." *Croatica*, vol. 41, br. 61, 2017, str. 381-391.
 51. Žmegač, Viktor. Književnost i zbilja. Školska knjiga. Zagreb, 1982.

Kazivači:

Stipe Đipalo Ban

Antonela Gulić

Mate Gulić

Marija Gugić

Sanja Vučković

Ivan Križanac

FAKCIJA I FIKCIJA U PREDAJAMA SINJA I OKOLICE

Sažetak

Usmena književnost se služi fikcijskim i fakcijskim modalitetima da bi se stvorila potpunija predaja u kojoj različiti čimbenici zajednički djeluju. Tako povijesna osoba Andrijica Šimić ostavlja traga u usmenoj književnosti Sinja i okolice. Dio fakcijskog svijeta usmenih predaja Sinja i okolice čini predaja starohrvatske teme o izvoru Kosincu koja baštini ime prema Kosincu, jednom od petorice braće koji su predvodili Hrvate u današnje krajeve. Zatim, navedena su stradanja pod osmanskom vlašću s primjerom iz Otoka Sinjskog te vitezovi Vučkovići kao povijesne osobe Sinja i književni likovi. Kao najpoznatiji primjer fikcijsko-fakcijskog svijeta usmenih predaja Sinja i okolice ističe se legenda o slici Čudotvorne Gospe Sinjske. Kako je i sama stvarnost multimodalna, tako su i diskursi koje čovjek stvara, a na primjeru obrane Sinja i slike Gospe Sinjske pokazuje se kako je povijesni diskurs stvorio prostor za stvaranje drugih diskursa poput turističkog, književnog i umjetničkog. Brojnost demonoloških predaja svjedoči o tome da je odrednica mitsko-demonološko vječna tema i da ga ni suvremeni oblici života nisu uspjeli potisnuti iz svijesti i kazivanja puka. Tradicija usmenog kazivanja je živ proces. Iz mitskog svijeta na području Sinja i okolice kod pripovjedača izdvojene su predaje s motivima vile, lastavice i duge. Iz demonološkog svijeta izdvajaju se predaje s motivima more, vještice, vukodlaci, uroci, Irudica, đavao pretvoren u životinje, čaratani te plašila. Na kraju, na primjeru fakcije i fikcije u predajama Sinja i okolice vidi se kako kršćanski diskurs koji ima dugu povijest i značenje nije utjecao na potiskivanje slavenske ostavštine te da je ona ostala u svijesti i tradiciji naroda i usmene književnosti.

Ključne riječi: fikcija, fakcija, usmene predaje, Sinj i okolica

FACTION AND FICTION IN THE TRADITIONS OF SINJ AND THE SURROUNDINGS

Summary

Oral literature uses fictional and factional modalities to create a more complete tradition in which various factors work together. Thus, the historical person Andrijica Šimić leaves his mark in the oral literature of Sinj and its surroundings. Part of the factional world of oral traditions of Sinj and its surroundings is the tradition of the old Croatian theme about the source of Kosinac, which inherits its name from Kosinac, one of the five brothers who led the Croats to today's regions. Then, the sufferings under the Ottoman rule with an example from the Island of Sinj and the Vučković knights as historical persons of Sinj and literary characters are listed. The most famous example of the fictional and factional world of oral traditions of Sinj and its surroundings is the legend of the painting of the Miraculous Lady of Sinj. As reality itself is multimodal, so are the discourses created by man, and the example of the defense of Sinj and the image of Our Lady of Sinj shows how the historical discourse created space for the creation of other discourses such as touristic, literary and artistic. The large number of demonological traditions testifies to the fact that the determining factor is the mythic-demonic eternal theme and that even contemporary forms of life have not succeeded in suppressing it from the consciousness and sayings of the people. The tradition of oral storytelling is a living process. From the mythical world in the area of Sinj and its surroundings, the storytellers have singled out stories with the motifs of fairies, swallows and rainbows. From the demonological world, there are legends with motifs of the sea, witches, werewolves, witches, Irudica, the devil transformed into animals, witches and scarecrows. Finally, on the example of faction and fiction in the traditions of Sinj and its surroundings, it can be seen that the Christian discourse, which has a long history and meaning, did not influence the suppression of the Slavic legacy and that it remained in the consciousness and tradition of the people and oral literature.

Keywords: fiction, faction, oral traditions, Sinj and surroundings

Izjava o pohrani završnog/diplomskog/specijalističkog/doktorskog rada (podcrtajte odgovarajuće) u Digitalni repozitorij Filozofskog fakulteta u Splitu

Student/ica: Andrea Gulić

Naslov rada: Fakcija i fikcija u predajama Sinja i okolice

Znanstveno područje: Humanističke znanosti

Znanstveno polje: Filologija

Vrsta rada: Diplomski rad

Mentor/ica rada:

Marko Dragić, prof. dr. sc.

(ime i prezime, akad. stupanj i zvanje)

Komentor/ica rada:

/

(ime i prezime, akad. stupanj i zvanje)

Članovi povjerenstva (ime i prezime, akad. stupanj i zvanje):

Marko Dragić, prof.dr.sc.

Nikola Sunara, dr.sc.

Boris Škvorc, prof.dr.sc.

Ovom izjavom potvrđujem da sam autor/autorica predanog završnog/diplomskog/specijalističkog/doktorskog rada (zaokružite odgovarajuće) i da sadržaj njegove elektroničke inačice u potpunosti odgovara sadržaju obranjenog i nakon obrane uređenog rada. Slažem se da taj rad, koji će biti trajno pohranjen u Digitalnom repozitoriju Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Splitu i javno dostupnom repozitoriju Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu (u skladu s odredbama Zakona o znanstvenoj djelatnosti i visokom obrazovanju, NN br. 123/03, 198/03, 105/04, 174/04, 02/07, 46/07, 45/09, 63/11, 94/13, 139/13, 101/14, 60/15, 131/17), bude:

a) rad u otvorenom pristupu

b) široj javnosti, ali nakon proteka 6 / 12 / 24 mjeseci (zaokružite odgovarajući broj mjeseci).

(zaokružite odgovarajuće)

Split, 27.03.2023.

Potpis studenta/studentice: Andrea Gulić

SVEUČILIŠTE U SPLITU
FILOZOFSKI FAKULTET

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

kojom ja Andrea Gulić, kao pristupnik/pristupnica za stjecanje zvanja magistra/magistrice Hrvatskog jezika i književnosti i Povijesti umjetnosti, izjavljujem da je ovaj diplomski rad rezultat isključivo mogega vlastitoga rada, da se temelji na mojim istraživanjima i oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da niti jedan dio diplomskoga rada nije napisan na nedopušten način, odnosno da nije prepisan iz necitiranoga rada, pa tako ne krši ničija autorska prava. Također izjavljujem da nijedan dio ovoga diplomskoga rada nije iskorišten za koji drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

Split, 27.03.2023.

Potpis